

Renesansno vojno umijeće u Hrvatsko-turskim ratovima

Živković, Goran

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:132634>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-09**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Goran Živković

Renesansno vojno umijeće u Hrvatsko-turskim ratovima

Diplomski rad

Mentor

doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2016.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Goran Živković

Renesansno vojno umijeće u Hrvatsko-turskim ratovima

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

Mentor

doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2016.

Sadržaj

Uvod	1
Kronološka tablica.....	3
1. Renesansa kao povijesno razdoblje.....	13
1.1. Renesansa u europskoj povijesti.....	14
1.2. Renesansa u hrvatskoj povijesti.....	15
1.3. Vojnopovijesna dimenzija renesansnog razdoblja.....	16
2. Od Matije Korvina do Mohačke bitke.....	21
2.1. Sukobi s Turcima na granici srednjeg vijeka i renesanse	21
2.2. Krbavska bitka – sumrak srednjovjekovnog viteštva	29
2.3. Feudalci i banovi kao oslonac otpora – vojna “proturenesansa”	33
2.4. Mohačka bitka – strateška prekretnica u ratovima protiv Turaka	39
3. Habsburško razdoblje do Žitvanskog mira.....	44
3.1. Sukobi od Mohačke bitke do smrti Sulejmana Veličanstvenog	44
3.2. Nakon Sigetske bitke	47
4. Ratovi u 17. stoljeću i potom	50
4.1. Promjene u vojnom umijeću i pristupu ratnoj problematici	50
4.2. <i>Renesansnost</i> u 17. stoljeću	51
5. Hrvatsko-turski ratovi kao jedinstvena vojnopovijesna epoha	52
5.1. Strategija i taktika	52
5.2. Metode zastrašivanja – preteča psihološkog ratovanja.....	54
5.3. Hibridni izdanci hrvatsko-turskih ratova – uskoci, hajduci, haramije i martolosi.....	55
6. Mikropovijesna dimenzija hrvatsko-turskih ratova.....	57
6.1. Ratna oprema i naoružanje	57
6.2. Utvrde i zamkovi	59
6.3. Mornarica i riječne flotile	60
Zaključak.....	64

Prilozi	65
Popis literature.....	71
Popis priloga.....	73

Sažetak

Pojam hrvatsko-turskih ratova odnosi se na sve sukobe s Osmanlijama u kojima su sudjelovali vojnici s hrvatskih područja. Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo s osmanskom prijetnjom po prvi puta se susrelo u vrijeme vladavine Ludovika I. (vladao 1342.-1382.), ali krvavi susreti s Osmanlijama nastavljeni su i bili su sve češći. Katastrofalan poraz kod Nikopolja 1396. godine bio je samo uvod u buduće sukobe koje će Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo morati proći, ali također je nagovijestio kraj srednjovjekovnog načina ratovanja i ubrzao evoluciju ugarsko-hrvatske vojske prema renesansnom vojnom umijeću. Osmanski upadi duboko u teritorij Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva pokazatelj su novih metoda ratovanja kojima se služi osmanska vojska. Prvi učinkovit otpor pružaju vojske pod vodstvom Janka Hunjadija koje svojom organizacijom i opremljenošću i dalje pokazuju pretežito srednjovjekovne osobine, ali u njima je sve primjetnije prodiranje renesansnih elemenata. Vrhunac renesansnosti u ratovima protiv Osmanlija bilo je razdoblje vladavine Matije Korvina. Osim što je Matija Korvin prvi vladar izvan Italije koji aktivno promiče humanistički svjetonazor, a u njegovo vrijeme renesansna obilježja gotovo su posve ovladala ratovanjem. Vrijeme Matije Korvina razdoblje je stabilnosti, uspješne obrane granica i preuzimanja inicijative. Renesansne strukture vojnog upravljanja po prvi put u značajnijoj su mjeri zastupljene i u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Plaćenička vojska glavni je nositelj vojnih aktivnosti i državne ekspanzije, vatreno oružje sve se masovnije koristi i uspostavljen je glomazan logistički aparat koji održava ovaj sustav. Smrću Matije Korvina brzo se očituje nazadovanje. Plaćenici ne dobivaju plaću te postaju pljačkaši, a obrana granica sve više se prepušta lokalnim feudalcima. Slabljenje centralne vlasti onemogućuje učinkovito upravljanje obranom, a nemar i manjak profesionalizma rezultiraju katastrofom u Krbavskoj bitci 1493. godine. Od tada obrana hrvatskih i ugarskih granica u rukama je lokalnih feudalaca i namještenika; ne postoji jedinstveni otpor koji bi se Osmanlijama i njihovim saveznicima suprotstavio na strateškom planu. Osmanlije se ograničavaju na malene pljačkaške prodore ili napade s ograničenim ciljem, ali postupno savladavaju obranu. Razdoblje sultana Sulejmana vrijeme je novih masovnih turskih napada koje rezultira katastrofom na Mohaču. Mohačka bitka je katastrofalna u svojim razmjerima, ali je također prekretnica jer definitivno označava presjek sa srednjovjekovljem i početak primjene renesansnog znanja i metoda u ratovanju. Nakon Mohačke bitke ratovanje je obilježeno neobičnom spregom renesansne suvremenosti, srednjovjekovnih strukturnih zaostataka i lokalnih varijacija.

Ključne riječi: renesansa, ratovanje, Matija Korvin, Osmansko Carstvo

Uvod

Ratovi protiv Turaka ključna su i u mnogočemu prijelomna epoha hrvatske povijesti o kojoj je napisano mnogo, koja je često istraživana, interpretirana i reinterpreterirana. Vrijeme turskih provala i pustošenja ostavilo je dugotrajne i često neizbrisive posljedice, prije svega u demografiji, jeziku i umjetnosti, a potom u politici i civilizacijskim svrstavanjima Hrvatske i okolnih zemalja. Renesansa kao epoha i humanizam kao njezin katalizator također su veoma opširne i često interpretirane teme. U hrvatskoj nacionalnoj povijesti renesansa je ostavila velik trag i kao takva često se spominje u povijesti umjetnosti, književnosti i arhitekturi. Međutim, bilo je veoma malo pokušaja da se ratovi Hrvata i Turaka postave u kontekst epohe, bilo to srednjovjekovlja ili renesanse. Ovaj rad bavi se prije svega vojnopovijesnom dimenzijom renesanse u ratovima s Turcima, premda je nemoguće rat i ratovanje odvojiti od gospodarskih, demografskih, kulturnih i političkih promjena koje mu prethode i koje za njim slijede. Cilj rada je prikazati hrvatsko-turske vojne sukobe u kontekstu šire epohe koja se proširila po Europi pa tako nije mogla zaobići ni područje Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, pritom uzimajući u obzir terminološko pojašnjavanje određenih pojmova kao što su *renesansnost* i *renesansno*. Također, pojmove *Osmanlije* i *osmansko* nipošto ne koristim kao sinonime za *Turke* i *tursko*. Pojmovi *Osmanlije* i *osmansko* zastupljeniji su u prvom dijelu rada i vremenski se poklapaju s razdobljem kada je vojska osmanske države pretežito sastavljena od osmanskih Turaka. U drugom slučaju, kada se nailazi na termin *Turci* (uzimajući u obzir njegovo poistovjećivanje s modernim pojmom turske nacije), on ne označava etničku pripadnost vojske Osmanskog Carstva (u njoj je bilo mnoštvo naroda i religija, kulturno i etnički potpuno različitih), nego se koristi kao najneutralniji mogući izraz da obuhvati sve snage u službi osmanske države. Raznolikost vojske Osmanskog Carstva u drugoj polovici 15. stoljeća tolika je da ne bi bilo posve točno etiketirati ju kao *osmansku*. Rad nema primarnu svrhu prikazati kronološki slijed hrvatsko-turskih sukoba (kao svojevrsan vodič na početku je kronološka tablica), nego samu tematiku „secirati“ i prikazati ju kao dio širih kretanja. Prvo poglavlje svojevrsan je prikaz šireg konteksta renesanse i renesansnog, kako u Europi tako i u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na vojni i ratni element koji se bitno izmijenio u odnosu na prethodno razdoblje. Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo bilo je prva država izvan Italije u kojoj su vladari svjesno i sustavno poticali humaniste i humanističku naobrazbu, ponajviše Matija Korvin. Drugo poglavlje stoga je usmjereno na epohu Matije Korvina i vrhunac renesansnosti u ratovanju protiv Osmanlija i pridruženih im naroda; vrhunac koji završava kraljevom smrću. Smrt Matije Korvina ujedno je prijelomna utoliko što ju slijedi period nazadovanja i svojevrsan labuđi pjev srednjovjekovlja

u ustroju države i vojske. Mohačka bitka bila je u taktičkom smislu katastrofalna, ali u strateškom prekretnica i nakon nje zapravo dolazi do ustoličenja renesansnosti u hrvatskim vojnim strukturama. Renesansnost je ipak obilježje koje nije ograničeno kronološkim kretanjima te je kao takvo obilježavalo i bitan niz sukoba u 17. stoljeću istodobno se vremenski poklapajući s umjetničkim nastupanjem baroka i rokokoja. Renesansnosti radi ovom razdoblju posvećeno je posebno poglavlje. Na kraju, mikropovijesni dio pruža prikaz strategije, taktike, opreme, naoružanja, logistike i vodstva vojske. Kao ključan izvor korišteni su suvremeni prikazi, ali i muzejski primjerci. Rad je upotpunjen slikovnim prikazima istih i fotografijama nekih lokacija ključnih u razdoblju ratova protiv Turaka.

KRONOLOŠKA TABLICA VAŽNIJIH DOGAĐANJA OD POČETKA TURSKIH
PROVALA DO ŽITVANSKOG MIRA

1388.	Bitka kod Bileće – pobjeda bosanskih snaga nad Osmanlijama; prvi značajniji turski upad u Bosnu.
1389.	Bitka na Kosovu polju; pad Srpske Kneževine.
1396.	Bitka kod Nikopolja – poraz križarskog pohoda predvođenog Žigmundom Luksemburškim.
1415.	Osmanske akindžije pljačkaju okolicu Zrina i Blinje i prodiru do Celja. Bitka kod Doboja; poraz Hrvatsko-ugarskog kraljevstva i zarobljavanje bana Ivana Morovića.
1419.	Osmanske akindžije prelaze Savu i pustoše Slavoniju.
1422.	Osmanlije napadaju Požešku kotlinu.
1423.	Osmanlije opustošili okolicu Đakova.
1427.	Kralj Žigmund zaposjeda Beograd.
1428.	Osmanlije osvajaju Golubac.
1432.	Umire ban Nikola Frankopan, Osmanlije prodiru do Zadra.
1433.	Žigmund izrađuje osnovu za vojno uređenje (početak renesansnog upravljanja).
1434.	Matko Talovac osvaja Jajce, Komotin, Bočac i Hodidjed.
1435.	Osmanlije opsjedaju Hodidjed.
1436.	Osmanlije upadaju u Slavoniju i napadaju Ostrožac.
1437.	Umire kralj Žigmund.
1439.	Osmanlije osvajaju Smederevo.
1440.	Osmanlije neuspješno napadaju Beograd.
1441.	Osmanlije razaraju Slavoniju.
1444.	Ivan Hunyadi pobjeđuje Osmanlije u klancu Kunovice. Bitka kod Varne, poraz kršćanske vojske i pogibija kralja Vladislava I. Jagelovića.
1445.	Osmanske akindžije pustoše okolicu Otočca i benediktinski samostan sv. Nikole.
1446.	Hunyadi proglašen gubernatorom i vladarom države u ime kralja Ladislava.
1448.	Druga bitka na Kosovu polju, poraz Ivana Hunyadija.
1450.	Osmanske akindžije pustoše okolicu Požege.
1451.	Mehmed II. postaje sultan.
1453.	Pad Carigrada.
1455.	Sultan Mehmed osvaja Novo Brdo.

1456	Mehmed poražen kod Beograda, umire Ivan Hunyadi.
1458.	Osmanlije nastavljaju pustošenje Slavonije i osvajaju Žrnovo na Avali.
1459.	Pad Srpske Despotovine.
1461.	Sklopljen ugarsko-bosanski savez.
1463.	Pad Bosanskog Kraljevstva. Vojska Matije Korvina osvaja Jajce.
1464.	Osmanlije poražene pod Jajcem.
1465.	Osnivanje Jajačke i Srebreničke banovine. Osmanlije osvajaju Foču.
1466.	Osmanlije osvajaju Mostar.
1467.	Osmanske akindžije pljačkaju okolicu Zadra i Šibenika.
1468.	Osmanlije pljačkaju oko Modruša.
1469.	Blaž Mađar ulazi u Senj i pretvara ga u središte kapetanije.
1470.	Blaž Mađar postaje ban Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Osnovan Hercegovački sandžak.
1471.	Turci pljačkaju okolicu Splita, Šibenika i Zadra i prodiru do Ljubljane i Kranja. Turci grade Šabac i presijecaju Savu te osvajaju Počitelj u donjem toku Neretve. Matija Korvin imenuje Nikolu Iločkog bosanskim kraljem i banom Hrvatske i Slavonije.
1472.	Akindžije pljačkaju Istru i dolaze do Kopra.
1473.	Akindžije pljačkaju Kranjsku, Korušku i Štajersku.
1474.	Turci pustoše oko Ptuja, Varaždina, Koprivnice, Križevaca i Rakovca.
1475.	Turci pljačkaju u okolini Čazme.
1476.	Matija Korvin osvaja Šabac i osniva Šabačko-beogradsku kapetaniju pod Pavlom Kinižijem. Turci pljačkaju po Dalmaciji.
1477.	Turci pljačkaju po Kranjskoj, Štajerskoj, Koruškoj, Furlaniji i zapadnoj Slavoniji.
1478.	Turci dvaput pljačkaju Hrvatsku, Kranjsku i Furlaniju, ali na Uni ih pobjeđuju hrvatski velikaši.
1479.	Turci upadaju u jugozapadnu Ugarsku, akindžije pljačkaju Međimurje, Štajersku, Kranjsku, Hrvatsku i Slavoniju. Na povratku Turke pobjeđuje ban Juraj Vitovac. Pavle Kiniži razbija Turke kod Kruhopolja.
1480.	Mlečani Frankopanima otimaju Krk. Turci pljačkaju Kranjsku, Korušku i Štajersku, gotovo posve pustoše Slavoniju. Vojska Pavla Kinižija prodire u Srbiju do Kruševca i pobjeđuje Turke kod Smedereva.
1481.	Umire sultan Murat II. Nasljeđuje ga Bajazid II. Vojska Matije Korvina u Italiji istjeruje Turke iz Otranta.

1482.	Turci osvajaju cijelu Hercegovinu.
1483.	Turske akindžije prodiru u Kranjsku i Korušku. Na povratku ih na Uni potukla vojska bana Matije Gereba. Sklopljeno sedmogodišnje primirje. Matija Korvin koncentrira se na rat u Austriji.
1490.	Umire Matija Korvin.
1491.	Turske akindžije pustoše Kranjsku. Na povratku ih ban Ladislav od Egervara potukao kod Vrpile.
1492.	Nema turskih provala.
1493.	Turci pustoše Dalmaciju do Knina i neuspješno napadaju Jajce. Akindžije Jakub-paše pljačkaju Kranjsku i Štajersku, ali ih potiskuje štajerski kapetan Jakov Sekely. Na povratku Turci napadaju i teško oštećuju Modruš. Banska vojska suprotstavila im se na Krbavskom polju i bila potučena. Krbavska bitka ostavlja dugotrajne posljedice.
1494.	Turci pljačkaju Slavoniju i područja oko Zagreba, Samobora i Ptuja.
1495.	U Pečuhu sklopljeno trogodišnje primirje. Ivaniš Korvin postaje ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.
1498.	Ivaniš Korvin dvaput pobjeđuje Turke kod Livna.
1499.	Turci pljačkaju okolicu Trogira, Šibenika i Zadra.
16. stoljeće	
1500.	Turci pustoše okolicu Jajca.
1501.	Pojačanje pod vodstvom Ivaniša Korvina pobjeđuje Turke pod Jajcem. Akindžije pljačkaju po Vukovskoj i Požeškoj županiji, ali ih slavonski velikaši pod vodstvom Jurja Kaniškog pobjeđuju i protjeruju.
1503.	Sklopljeno primirje na sedam godina.
1511.	Kralj Vladislav obnavlja primirje na pet godina, ali bosanski i hercegovački sandžakbegovi nastavljaju napade. Akindžije prodiru do Modruša i pljačkaju okolicu Ribnika, Metlike, Ozlja i Dubovca.
1512.	Svrgnut sultan Bajazid II. Nasljeđuje ga Selim I. Okrutni. Novi turski napadi. Padaju Srebrenik, Soko, Tešanj i Brčko – cijela Srebrenička banovina. Akindžije pustoše slavonsku Posavinu.
1513.	Akindžije napadaju Blinju kod Petrinje. Ban Petar Berislavić pobjeđuje ih kod Dubice.
1514.	Turci osvajaju Čačvinu i Sinj.

1516.	Osmansko Carstvo osvaja Siriju.
1517.	Turci osvajaju Egipat.
1520.	Tijekom borbe kod Korenice pogiba ban Berislavić. Bansko mjesto ispražnjeno više od godinu dana. Selima I. nasljeđuje njegov sin Sulejman.
1521.	Turci osvajaju Šabac, Kupinovo i Zemun te pustoše Srijem. Krajem kolovoza pada Beograd. Turci razaraju Mitrovicu, Vrdnik, Kamenicu, Karlovce, Slankamen i cijeli istočni Srijem. Turci neuspješno napadaju Jajce, odbija ih jajački ban Petar Keglević. Za bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije postavljen Ivan Karlović.
1522.	Turci pod Husrev-begom osvajaju Knin, Drniš i Skradin te neuspješno napadaju Klis.
1523.	Turci ugrožavaju Šibenik, osam puta pustoše područje oko Modruša i Ozlja i krajem godine osvajaju Ostrovicu.
1524.	Turci pljačkaju oko Metlike i Črnomelja te opkoljavaju Klis. Ivan Tahy postavljen kao sudrug u banovanju Ivanu Karloviću.
1525.	Turci pljačaju grad Bag. Za hrvatskog bana postavljen Franjo Batthyany.
1526.	Nadvojvoda Ferdinand Nikolu Jurišića imenuje kapetanom. Turci zauzimaju Slankamen, Petrovaradin, Mitrovicu, Raču, Irig, Grgurevce i Berkasovo. Osijek i Erdut predaju se Turcima. U bitci na Mohačkom polju potučena ugarska vojska.
1527.	Ferdinand Habsburški i Ivan Zapolja izabrani za hrvatsko-ugarskog kralja. Počinje građanski rat. Turci pljačkaju dolinu Gacke. Srpski despot Stjepan Berislavić Grabarski osvaja Erdut, Borovo i Vukovar, ali Turci ih brzo opet preotimaju. Turci osvajaju Obrovac, Udbinu i kaštele Komić i Mrsinj. Bitka kod Tokaja, poraz Ivana Zapolje. Kod Varaždina pogiba Krsto Frankopan. Turci osvajaju Vinac, Jajce, Sokol, Jezero, Greben, Komotin, Bočac, Zvečaj, Levač, Krupu, Banja Luku i Vrbaški grad. Pada cijela Jajačka banovina.
1528.	Akindžije pljačkaju po Kranjskoj. Ivan Tahy prodire do Kotorvaroša i spaljuje grad. Ban Ivan Karlović pobjeđuje Turke kod Udbine, a združena vojska pobjeđuje Turke u bitci kod Belaja, blizu Duge Rese.
1529.	Ferdinand imenuje kapetanom Ivana Hoberdanca od Slatine. U Požegi održavaju sabor Zapoljine pristaše. Zapolja sklapa savez s Turcima. Turci osvajaju Nijemce i Morović. Neuspjela opsada Beča.
1530.	Turci utvrđuju Osijek, pustoše Orahovicu i Mikleuš, pljačkaju Vinodol i osvajaju Kobaš na ušću Orljave u Savu. Krajem godine Turci neuspješno napadaju Brinje.

1531.	Akindžije pustoše okolicu Želina kod Velike Gorice i upadaju u Požešku kotlinu. Banska vojska prodire do Novog i Bilaja u Lici. Umire ban Ivan Karlović. Martolosi pljačkaju po Kranjskoj.
1532.	Sulejmanov pohod na Beč zaustavljen kod Kiszega. Turci razaraju Požegu (podgrađe).
1533.	Ferdinand i Sulejman sklapaju primirje. Banom imenovan Petar Keglević.
1534.	Martolosi pljačkaju po Kranjskoj, Keglević razbija turske pljačkaše oko Bihaća. Turci neuspješno napadaju Klis.
1535.	Godina bez važnijih ratnih događaja. Keglević podnosi ostavku na položaj bana.
1536.	Turci pustoše i osvajaju gotovo cijelu Slavoniju, uključujući Đakovo.
1537.	Turci zauzimaju Požegu. Nakon duge opsade Turci zauzeli Klis. U Slavoniji počinje pohod Ivana Katzianera, ali katastrofalno propada u bitci kod Gorjana. Napušten Korođ, posljednja utvrda u istočnoj Slavoniji. Petar Keglević ponovno postaje ban.
1538.	Turci osvajaju Dubicu.
1539.	Turci pljačkaju po Kranjskoj. Požunski sabor. Ubijen Ivan Katzianer zbog izdaje.
1540.	Sklopljeno šestogodišnje primirje koje se ne poštuje. Zrinski napada Dubicu, a Turci Pakrac.
1541.	Osnovan Budimski beglerbegluk. Turci osvajaju Našice.
1542.	Murad-beg Tardić postaje požeški sandžakbeg. Turci osvajaju Orahovicu. Carska vojska neuspješno napada Budim.
1543.	Turci osvajaju Valpovo, Pečuh, Šikloš i utvrdu Brezovicu.
1544.	Turci osvajaju Kraljevu Veliku i Pakrac. Uskoci pustoše Nadin.
1545.	Počinje izgradnja utvrde Sisak. Turci kod Knjščine pobjeđuju bana Nikolu Zrinskog.
1546.	Akindžije pljačkaju po Kranjskoj i plijene okolicu Lendave. Stalni upadi martolosa.
1547.	Akindžije pljačkaju oko Novog Mesta. Sklopljen petogodišnji mir između Ferdinanda i Sulejmana.
1550.	Akindžije pljačkaju u Križevačkoj županiji i oko Jamnice, Kostajnice, Zrina i Hrastovice.
1551.	Turci nastavljaju pljačke po Hrvatskoj.
1552.	Turci osvajaju Viroviticu, ali ne uspijevaju osvojiti Virje i Đurđevac. Juraj Frankopan Slunjski spaljuje Gradišku i Kraljevu Veliku. Turci osvajaju Čazmu i Ustilonju. Nikola Zrinski pobjeđuje Turke na Varaždinskom polju.
1553.	Izbija kuga u Slavoniji i širi se do Zagreba i Međimurja.

1554.	Turci pljačkaju granična područja banske Hrvatske.
1555.	Turci dvaput pljačkaju oko Krupe i Pedalj. Petar Erdödy prodre u Bosnu do Kamengrada.
1556.	Turci pljačkaju oko Topuskog, Vrbovca i Ivanića. Prva turska opsada Sigeta propada zahvaljujući pomoći Nikole Zrinskoga i Tome Nadasdyja. Turci pljačkaju po Turopolju i okolici Zagreba.
1557.	Banom postaje Petar Erdödy. Turski pljačkaški pohod kod Lješnice i Krupe porazila vojska Zrinskoga. U bitci kod Svete Jelene poražena vojska požeškog sandžaka. Porazen pljačkaški pohod na Koprivnicu. Uskoci pobjeđuju Turke koji su napali Senj.
1558.	Turci neuspješno napadaju Blinju i Hrastovicu, ali osvajaju Lješnicu, Otoku i Bušević. Kapetan Ivan Lenković preotima ova mjesta. Turci spaljuju i pljačkaju podgrađe Koprivnice, ali ih na povratku kod Đurđevca pobjeđuju kapetani Hallek, Ungnad i Szekely.
1559.	Turci pljačkaju po Kranjskoj. Sjedište sandžaka premješta se iz Čazme u Pakrac.
1560.	Turci napadaju i pljačkaju kod Vranograča. Na povratku kod Žirovca potukla ih vojska kapetana Lenkovića i Nikole Zrinskog. Turski pljačkaški pohod na Slunj na povratku razbio Franjo Frankopan Slunjski. Turci napadaju i razaraju Novigrad. Džafer-beg, sin pakračkog sandžakbega Malkoč-bega napada Ivanić, ali pada u zasjedu haramija i biva ubijen.
1561.	Kliški sandžakbeg Mustafa-beg napada bansku Hrvatsku, ali kod Sračice ga pobjeđuju general Lenković i kapetan Franjo Teuffenbach. Nikola Zrinski imenovan zapovjednikom sigetske kapetanije. Malkoč-beg napada Hrastovicu, ali kmetovi odbacuju njegovu vojsku.
1562.	Banska vojska prodire u Podravinu i razara Slatinu. Nikola Zrinski napada požeškog sandžakbega Arslan-bega kod Moslavine i razara nedovršenu utvrdu.
1563.	Manji pljačkaški pohodi.
1564.	Smrt kralja Ferdinanda. Nasljeđuje ga Maksimilijan.
1565.	Mustafa-beg napada i osvaja Krupu. Pohod nastavlja preko Save na Ivanić, ali kod Obreške ga pobjeđuje ban Petar Erdödy.
1566.	Počinje opsada Sigeta. Pogubljen budimski beglerbeg Arslan-beg, nekadašnji požeški sandžakbeg. Nikola Zrinski pogiba tijekom opsade, a turska vojska se povlači.

1567.	Umire ban Petar Erdödy. Umirovljuje se Ivan Lenković. Novim banom postaje biskup Juraj Drašković, a za zemaljskog kapetana imenovan Luka Szekely od Ormožda, dotadašnji koprivnički kapetan.
1568.	Sklopljeno osmogodišnje primirje koje se na granici ne poštuje. Izbija nova epidemija kuge. Zaustavljeni svi turski upadi.
1569.	Uskoci kod Perušića razbili akindžije i martolose u pljačkaškom pohodu.
1570.	Turci pljačkaju Krstinju i područje oko Ivanića. Franjo Frankopan pljačka oko Kostajnice.
1571.	Mlečani osvajaju Skradin i napadaju Klis.
1572.	Juraj Zrinski pljačka oko Virovitice. Turci razaraju Kloštar Ivanić. Umire ban Franjo Frankopan Slunjski.
1573.	Buna u Hrvatskom zagorju i Sloveniji. Turci razaraju Sokol kod Bihaća i pljačkaju duž granice.
1574.	Turci napadaju Krstinju, pljačkaju Utinju i dva puta Steničnjak, razaraju utvrde Gredu i Rosac i neuspješno napadaju Ivanić i Koprivnicu Umire sultan Selim II. Naslijedio ga Murat III.
1575.	Bitka kod Budačkog, težak poraz Hansa Auersperga od Ferhad-bega. Ferhad-beg neuspješno napada Bihać i po drugi put pobjeđuje kod Budačkog. Pogiba Herbart Auersperg.
1576.	Ferhad-beg neuspješno napada Hrastovicu i Gvozdansko, a osvaja Peći, Bužim, Hojsićev Gradac i Cazin. Propada pljačkaški pohod požeškog sandžakbega na Varaždin. Umire kralj Maksimilijan, nasljeđuje ga Rudolf II.
1577.	Počinje masovnije naseljavanje Vlaha. Ferhad-beg neuspješno napada Gvozdansko, ali osvaja Ostrožac, Mazin i Zrin.
1578.	Nakon duže opsade Ferhad-beg osvaja Gvozdansko, a potom Drežnik. Krsto Ungnad postaje hrvatski ban. Uprava nad krajištem prelazi nadvojvodi Karlu. Osniva se Ratno vijeće u Grazu. Turci pljačkaju oko Koprivnice i neuspješno napadaju Topuskog. Po povratku ih razbija zapovjednik Hrvatske granice Johann Auer Fernberger. Fernberger preotima Turcima Ostrožac i Cazin. Propada pohod prema Uni. Ferhad-beg napada i opet osvaja Ostrožac i Cazin. Turci napadaju i svajaju utvrde Drnje, ali ih potom razbija Juraj Zrinski. Ferhad-beg pljačka Kopinac kod Bjelovara, ali na povratku ga na Česmi pobjeđuje zapovjednik Slavonske granice, Vid Hallek.

1579.	Počinje izgradnja utvrde Karlovac. Turci utvrđuju osvojene gradove.
1580.	Ferhad-beg pljačka po Turopolju i odnosi plijen. Opet napada na Kupi, ali na povratku Turke pobjeđuje pukovnik Weikhard Auersperg iz Karlovca. Pakrački sandžakbeg Ali-beg pljačka Turopolje, ali na povratku ga razbija ivanički kapetan Ivan Panović. Požeški sandžakbeg Skender-beg pogiba u bitci kod Kloštar Ivanića. Osnovan Bosanski beglerbegluk.
1581.	Ali-beg napada Ivanić i Gradec, ali je poražen. Turci pljačkaju oko Topolovca i Katalene, ali pobjeđuje ih koprivnički kapetan Glaubitzer. Turci uništavaju četu Haramija kod Hrastovice. Gradi se utvrda u Sredičkom. Ali-beg pljačka Turopolje i Pokuplje i neuspješno napada Bihać. Drugi napad na Turopolje završava teškim porazom od braće Erdödy.
1582.	Turci osvajaju kaštel Kremen i pljačkaju Slunj. Napad na Belaj završava porazom. Turci pljačkaju Mrežnicu kod Duge Rese. Napad Ali-bega na Gradec slamaju haramije, a isto prolazi i drugi pohod Turaka i martolosa. Ahmed-beg pljačka oko Vrbovca.
1583.	Uskoci neuspješno napadaju Klis.
1584.	Za bana postavljen Tomo Erdödy. Sklopljeno primirje koje se ne poštuje. Turci pljačkaju Kranjsku i spaljuju Poljane. Na povratku Turke u dolini Močila kod Slunja potukli ban Erdödy i pukovnik Thurn. Poginuo Ali-aga.
1585.	Dovršetak utvrde u Brestu, gradnja kule u Šišincu i postavljanje haramijskih straža na Kalniku, Medvednici, Božjakovini i Ivančici. Turci neuspješno napadaju Bihać.
1586.	Turci napadaju Đurđenovac. Krajišnici napadaju martolose kod Sirača u Pakračkom sandžaku. Kod Sv. Petra Čvrsteca razbijena vlaška četa. Ferhad-paša odlazi u Perziju. Ali-beg napada Koprivnicu, pustoši Ivanec i pljačka oko Kloštar Ivanića. U bitci kod Česme pogiba i vojska mu je razbijena.
1587.	U bitci kod Kacsorlaka Juraj Zrinski teško poražava Turke.
1588.	Ferhad-paša postaje Budimski beglerbeg. Pojačava se obrana vojne granice.
1589.	Turci neuspješno napadaju Senj.
1590.	Umire nadvojvoda Karlo. Primirje produljeno za osam godina.
1591.	Za bosanskoga beglerbega postavljen Hasan-paša Predojević. Hasan-paša neuspješno napada Sisak te osvaja i razara Topolovac na Savi. Drugi Hasan-pašin pohod: razorena utvrda Božjakovina i opljačkan kraj oko Vrbovca i Zagreba. Na

	povratku krajišnici vratili velik dio plijena, ali Hasan-paša izbjegao zarobljavanje. Hasan-paša osvaja Rimač na Uni o pustoši kraj oko Sturlića i Blagaja na Korani.
1592.	Sabor donosi zakonski članak o sveopćem dizanju na oružje. Hasan-paša osvaja tvrđave Goru i Hrastovicu te izgrađuje utvrdu Yenikale (Petrinju). Turci pod Hasan-pašom osvajaju Bihać i masakriraju branitelje i stanovništvo. Mlečani napadaju i razaraju Bag (Karlobag). Hasan-paša pobjeđuje bana Erdödyja kod Bresta i po drugi put neuspješno napada Sisak. Rustem-beg pljačka Turopolje. Vlasi kod Lekenika razbijaju uskoke. Krajem godine Hasan-paša opet pljačka Turopolje.
1593.	Akindžije pljačkaju Turopolje, a Rustem-beg Pokuplje. Hasan-paša napada Sisak, ali potučen je i pogiba kad u pomoć dolazi banska i carska vojska. Banska vojska neuspješno napada Petrinju, a Hasan-paša Sokolović osvaja Sisak. Senjski uskoci pljačkaju po Lici i spaljuju Bunić. Sultan Murat III. objavljuje rat. Vojska Sinana-paše napada Mađarsku i osvaja Veszprem i Palotu.
1594.	Slavonski krajišnici spaljuju Sirač. Uskoci pljačkaju Liku i Krbavu, ali na povratku ih kod Zadra uništavaju Mlečani. Ban Erdödy i nadvojvoda Maksimilijan ponovno osvajaju Sisak, Hrastovicu i Goru te razaraju utvrdu u Petrinji. Rustem-beg preotima Hrastovicu i obnavlja Petrinju. General Juraj Lenković pljačka oko Bihaća.
1595.	Tomo Erdödy napušta banski položaj. Umire sultan Murat III. Nasljeđuje ga Mehmed III. General Herberstein provaljuje u Slavoniju i pustoši Cernički i Pakrački sandžak. Kliško-livanjski sandžakbeg Mustafa-beg Apardi napada Herbersteina na povratku kod Čaklovca, ali je potučen. Počinje ustanak u požeškom sandžaku pod vodstvom hajduka. Uskočki pljačkaši poraženi u Lici. Kod Petrinje poginuo Rustem-beg. Turci napuštaju Petrinju i Hrastovicu.
1596.	Za bana imenovan Ivan Drašković. Uskoci osvajaju Klis. Turci kreću u protunapad, ali ih potiskuje Juraj Lenković. Lenkovića izdaju Vlasi i vojska mu je poražena. Turci konačno preotimaju Klis. Izbija ustanak u požeškom sandžaku u Vrhovcima, ali je brzo ugušen. Hajduci Franje Ilića spaljuju požešku varoš, ali razbija ih bosanski sandžakbeg. Krajiška vojska pobjeđuje Turke na Dgedu kod Kostajnice i povlači se. U bitci kod Petrinje poražen Ahmed-paša Hafiz. Juraj Lenković spaljuje Voćin.
1597.	Križevački kapetan Georg Laibacher pustoši Požeški sandžak. U novom pohodu Laibacher uz pomoć Vlaha pustoši Slatinu. Lenković i Herberstein pustoše Cernički sandžak.
1598.	Lenković poražen kod Zvečaja od turskih pljačkaša.

1599.	Herberstein napada Cernički i Požeški sandžak. Hajdučki vojvoda Luka Senčević pustoši Požegu i ubija sandžakbega Mustafu-bega. Hajduci spaljuju osječki most i pustoše okolicu Valpova.
1600.	Koprivnički kapetan Grasswein napada i spaljuje Slatinu. Slavonski krajišnici pljačkaju oko Voćina. Ibrahim paša osvaja Kanižu i osniva novi beglerbegluk.
1601.	Bez značajnijih događaja.
1602.	Safer-beg pustoši Rečicu kod Karlovca.
1603.	Jakov Grasswein ulazi u Požeški sandžak, ali pobjeđuju ga i zarobljavaju Tatari. Tatari pustoše kraj sve do Varaždina. Ne uspijevaju osvojiti Gušćerovac. U Međimurju ih pobjeđuje Juraj Zrinski. Hajduci Mate Lapsanovića spaljuju Pakrac, Trojeglavu i Kamensku. Pobjeđuju vojsku Hasan-pašinog sina Muje i Muju nabijaju na kolac. Lapsanović pogiba nesretnim slučajem. Hajduci napadaju i spaljuju Požegu te ubijaju pašu. Umire Mehmed III. Nasljeđuje ga Ahmed I.
1604.	Akindžije pljačkaju Vinodol, ali na povratku ih razbijaju uskoci i otimaju im plijen.
1605.	Isztvan Bocskai s Turcima i Tatarima prodire do Drave i prijeti Hrvatskoj.
1606.	Na ušću Žitve sklopljen mir. Održava se <i>status quo</i> .

1

¹ Tablica kreirana prema podacima preuzetim iz: Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1974. i Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998.

1. Renesansa kao povijesno razdoblje

Definiranje renesanse kao razdoblja ljudske povijesti koje je označilo definitivan odmak od srednjeg vijeka prema modernosti u suvremenoj historiografiji je, u najmanju ruku, stavljeno pod upitnik. Jednako tako, prilično nejasno definiranje pojma humanizma i relativno novo stvaranje pojma „proturenesanse“ pridonijeli su nastanku novih historiografskih i filozofskih polemika koje su opet omogućile da se uvriježeno poimanje pojmova „renesanse“ i „renesansnog“ sagleda iz nekih drugih perspektiva.

Tvorac i ujedno glavni branitelj koncepta „proturenesanse“ je američki povjesničar Hiram Haydn.² Haydnovo poimanje renesanse uključuje svojevrсну dihotomiju, odnosno spoznaju da je jednom pokretu koji je bio utemeljen na „sprezi razuma i vjere, razuma i prirode“ bio suprotstavljen jedan drugi koji je bio *antiintelektualan, antimoralan, antisintetičan, antiautoritaran*.³

Konkretni primjeri na kojima Haydn temelji koncept „proturenesanse“ su *Luther i Calvin na području teologije, Machiavelli na području politike, Montaigne na polju svojih studija etike i psihologije te novi empirijski znanstvenici na području fizike, astronomije, anatomije i medicine*.⁴ Haydn cijeli koncept ukorjenjuje na toj „antiintelektualnoj revoluciji“ i uvjerenju da je riječ o *kulturnom, teološkom, psihološkom i vjerskom primitivizmu*.⁵

Haydnova koncepcija i poimanje „proturenesanse“ otvorila je put novim raspravama i poimanjima već labavo definirane epohe, ali otežala je razgraničenje srednjovjekovnog od modernog. Naime, ovo razgraničenje izuzetno je maglovito i nejasno te ga se nerijetko promatra kao *sporo i mukotrпно rastakanje starih vrijednosti*.⁶

Petnaesto stoljeće razdoblje je povijesti u kojemu su najvidljivija ova preplitanja „starog“ i „modernog“. Elementi i karakteristike srednjovjekovnog i modernog premreženi su u nastajanju i trajanju renesanse, zbog čega su se istodobno isticali kontinuiteti i zanemarivale

² Skupina autora, *Povijest svijeta*, 8. svezak, Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 36.

³ Isto, str. 36.

⁴ Isto, str. 38.

⁵ Isto, str. 38.

⁶ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 7. svezak, str. 219.

promjene. Dino Carpanetto u „Povijesti svijeta“ o ovome kaže: *Ako se zanemare traumatični događaji kao što su revolucije i krize, koje imaju snagu mijenjanja povijesnih razdoblja precizno odjeljujući prošlost i budućnost, određivanje trenutka prijelaza iz srednjeg vijeka u moderno doba ostaje prilično problematično. (...) Isticali su kontinuitete i zanemarivali promjene nalazeći neke elemente srednjovjekovne kulture u 15. stoljeću, istodobno kad neki elementi moderne najavljaju kraj srednjega vijeka. Drugi su pak isticali promjene određujući točan trenutak prijelaza koji se, prema njihovom mišljenju, dogodio tijekom 14. i 15. stoljeća, a očitovao se u promjeni civilizacijskih obrazaca, načina proizvodnje, političkih sustava ili važnih aspekata ljudskog iskustva.*⁷

1. 1. Renesansa u europskoj povijesti

Pojmovi „renesansa“ i „humanizam“ neodvojivi su i često međuovisni kada se govori o događajima europske povijesti u 15. i 16. stoljeću. Pojam „renesansa“ prvi je skovao francuski povjesničar Jules Michelet, a popularizirao ga Jacob Burckhardt u znamenitoj „Kulturi renesanse u Italiji“.⁸

Definirajući renesansu kao epohu u europskoj povijesti ključno je istaknuti da se uz pojam renesanse vežu prijelomni događaji i katalizatori daljnjih promjena koje su obuhvatile područje šire od ishodišta u Europi. Konkretni prijelomni događaji i katalizatori budućih promjena zasigurno su geografska otkrića, izum tiska, reformatorske teološke ideje, pojava Osmanskog carstva, napredak znanosti, pojava humanističkih načela napretka i uglavnom previđan, razvoj vojnog umijeća.

Samo razdoblje renesanse, premda karakterizirano napretkom i otkrićima ključnim za daljnji tijek povijesti, u sebi je sadržavalo i oprečnost. Usred ovoga na „preporod“ koji se događa u renesansi počelo se gledati kao na historiografski mit. Naime, renesansa, osim što je bila vrijeme intelektualnog napretka ujedno je bila vrijeme velikih promjena na političkoj karti Europe i kao razdoblje političke povijesti obilježile su ju velike nestabilnosti i ratovi, koji su posljedično vodili ka razvoju vojnog umijeća.

Ova nestabilnost najevidentnija je bila u Italiji koja se sastojala od niza neovisnih i međusobno sukobljenih država, podložnih stranom utjecaju i hegemoniji. Italiju se često smatra kolijevkom renesansnog preporoda, ali ujedno je Italija najviše pretrpjela usred političke i gospodarske krize.⁹

⁷ Isto, str. 219.-220.

⁸ Isto, str. 222.

⁹ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 8. svezak, str. 22.

Talijanski povjesničar Cesare Vasoli tako primjećuje da se *pozitivna i duboka „obnova“ europske kulture, koja je dozrela u tim stoljećima. ostvarila samo na razini intelektualnog iskustva, kao volja i prijedlog „preporoda“*.¹⁰

O proturenesansi je nešto rečeno na početku poglavlja, ali nije naodmet primijetiti da je razdoblje „preporoda“ ujedno bilo i razdoblje paradoksa – razdoblje kada su se oživljavale stečevine antike, dolazilo se do znanstvenih dostignuća, a sve to na krilima stalnih sukoba, potrage za mitskim bogatstvima, težnjom za hegemonijom i velikim kulturalnim i civilizacijskim srazom na Balkanu i istočnom Sredozemlju.

1. 2. Renesansa u hrvatskoj povijesti

Budući da je Italija kao izvorište renesanse prvi prekomorski susjed današnje Hrvatske, hrvatsko područje, prije svega dalmatinski gradovi, nikako nije moglo izbjeći utjecajima „preporoda“ koji je zaživio i promovirao se u Italiji. U hrvatskim zemljama, ali i drugdje nisu izostale ni negativne karakteristike renesansnog razdoblja – rat, politička rascjepkanost i hrvatski pandani „proturenesansnog“. Također vrijedi istaknuti da je hrvatska renesansa bila uvjetovana i drugim elementima koji u drugim europskim zemljama nisu postojali ili su bili minimizirani, a to su neposredna ratna opasnost, tinjajući sukob s turskim islamom i rascjepkanost kulturnog i političkog prostora.

Pojave humanizma i renesanse u hrvatskoj nacionalnoj povijesti lako su zamjetljive u svim granama umjetnosti – slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi i književnosti. U tom kontekstu mogu se promatrati i prve pojave renesansnosti na današnjim hrvatskim prostorima. Razgranatost i regionalnost renesanse u današnjoj Hrvatskoj lako se očitava u tadašnjoj hrvatskoj književnosti za čiju povijest Dean Duda kaže da *opire se čvrstim vremenskim granicama početka ili svršetka stoljeća. Kriteriji književnopovijesne periodizacije drukčije su naravi. (...) Svršetak književnoga srednjovjekovlja obično se vezuje uz prestanak rada glagoljičke tiskare u Senju 1508. godine. Međutim, i prije toga datuma hrvatska se književnost počela oblikovati u skladu s renesansnim mjerilima koja će dominantno obilježiti književnu kulturu 16. stoljeća*.¹¹

Već sama fraza koja tvrdi da se renesansna književna produkcija u Hrvatskoj „opire čvrstim vremenskim granicama početka ili svršetka stoljeća“ ovu epohu povijesti u Hrvatskoj stavlja u red iste problematike kao što je slučaj u Italiji ili drugim europskim zemljama. Problematika je istog karaktera – ne može se jednolično odrediti početak ili završetak

¹⁰ Isto, str. 23.

¹¹ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 91-92.

renesansnog doba, što se dá iščitati iz likovnih umjetnosti, političkih događaja, ali i vojnog umijeća.

Nasljeđe renesanse u Hrvatskoj najočuvanije je i najviše eksponirano u dalmatinskim gradovima koji su bili u neposrednom doticaju s Italijom i drugim europskim zemljama i što je još važnije, nikad nisu potpali pod izravnu osmansku vlast. Prodor humanizmom prožete kulture i svjetonazora u unutrašnjost dogodio se gotovo istovremeno. Središtem književne produkcije i drugih izdanaka humanizma bio je dvor Matije Korvina oko kojega su se okupili književnici i drugi umjetnici.¹² Oko Ivana Viteza od Sredne, ostrogonskog nadbiskupa te njegovog nećaka, Ivana Česmičkog (Janus Pannonius), pečuškog biskupa formirao se tzv. *krug na dvoru Matije Korvina*.

Prisutnost crkvenih i političkih ličnosti u kulturnom životu i književnoj produkciji nije bila rijetkost u renesansnom razdoblju. Štoviše, činjenica da je Matija Korvin na svom dvoru okupljao umjetnike, osnivao tiskare, knjižnice i pomagao širenje humanističkog učenja stavlja njegov dvor u red mecenatskih odnosa spram umjetnika kakvi su zaživjeli upravo u renesansnom razdoblju. Naime, mnoštvo umjetnika europske renesanse ovisilo je o dobroj volji mecena koji su ujedno bili utjecajne ličnosti.

Renesansa u Hrvatskoj također poznaje neke svoje lokalno uvjetovane „proturenesansne“ elemente. Primjerice, to je usporednost kultura, tj. glagoljaštva i humanizma.¹³ „Proturenesansnošću“ u Hrvatskoj može se smatrati i razdoblje između smrti Matije Korvina i dolaska Habsburgovaca na prijestolje.

Zašto?

Prije svega iz razloga jer u vrijeme dok je većina europskih država dobrano zagazila u humanističke misli i koncepcije, a Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo moglo se nasloniti na jako humanističko nasljeđe iz Korvinova razdoblja, došlo je do osipanja ovih temelja i nakratko su opet prevladali samovolja lokalnih velikaša i slabost centralne vlasti koji svojim odlikama više odgovaraju srednjovjekovlju nego renesansi.

1. 3. Vojnopovijesna dimenzija renesansnog razdoblja

Već je spomenuto da je razdoblje renesanse nemoguće precizno odijeliti od srednjovjekovlja, a slično je i s vojnopovijesnom dimenzijom renesanse. Pod pojmom vojnopovijesne dimenzije renesansnog razdoblja podrazumijevam vojno umijeće, ratne taktike,

¹² Ivo Goldstein, *Povijest svijeta – Hrvatska povijest*, 21. svezak, Jutarnji List, Zagreb, 2008., str. 156.

¹³ Isto, str. 158.

okolnosti organizacije i ratovanja te druge bitne elemente koji ratovanje tijekom renesanse razdvajaju od srednjovjekovnog.

Pojam „renesansnog ratovanja“ nije općeprihvaćen i univerzalno korišten te vrijeme ratovanja u razdoblju renesanse različiti autori različito nazivaju, a često im ni polazišta nisu ista. Primjerice, Raffaele Puđu polazi od kronološke podjele te ratnu dimenziju renesanse jednostavno naziva „Ratovi u 16. stoljeću“. ¹⁴ Friedrich Engels u svojim „Vojnim djelima“ kao polazište uzima razne rodove vojske i razdoblje koje vremenski odgovara renesansi naziva „preporodom pješadije“. ¹⁵ Razdoblje renesanse, ali i narednih stoljeća u nekim se slučajevima promatra kao jedinstvena vojnopovijesna epoha, a osnovni kriterij je vrsta naoružanja, pri čemu bi razdoblje renesanse pripadalo eri revolucije vatrenog oružja. ¹⁶ No, vatreno oružje je prilično širok pojam pa se razdoblje ratne povijesti od 15. stoljeća do Američkog građanskog rata (uključujući ovdje i cjelokupnu renesansu) naziva i „dobom baruta“. ¹⁷ Pojam „renesansno ratovanje“ koristio je viktorijanski povjesničar James Grant u iscrpnom djelu o Britanskom otočju u ratovima. ¹⁸ Međutim, njegovo djelo prvenstveno se bavi renesansnim ratovanjem na Britanskom otočju i pruža jedinstven viktorijanski pogled na ovo razdoblje, stoga osim terminološke inovacije nije ključno za tematiku hrvatsko-turskih ratova.

Jacob Burckhardt koji je pridonio ustaljenju pojma „renesansa“ u svojoj fascinaciji renesansnom Italijom smatra i rat vrstom umjetničkog djela. Premda Burckhardt o ratu govori prilično šturo i ne pridajući mu neku posebnu pozornost, on ipak uviđa da je viteštvo postalo anakronizam u ratnim zbivanjima i da je kod Talijana *vrlo rano prevladalo plaćeništvo koje se prema tome odnosilo posve drugačije*. ¹⁹

Burckhardt ujedno ne propušta istaknuti „demokratizaciju ratovanja“ koju je donijelo vatreno oružje, tj. činjenicu da rat više nije bio djelatnost povlaštenih slojeva. Burckhardt ovdje spominje i kondotijere o kojima će kasnije biti više riječi, ali ne ističe njihovu cjelokupnu važnost na politička i društvena zbivanja u Italiji i šire.

Burckhardt nije jedini koji ističe „umjetničku“ stranu rata. Gerhard Staguhn o ratu govori: *Rat se u staro doba od ostalih uobičajenih oblika borbe – razbojničkih prepada, lova na ljude, ubojstva iz zasjede – razlikovao svojevrsnom dostojanstvenošću*. ²⁰ U ovoj rečenici

¹⁴ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 9. svezak, Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 147.

¹⁵ Friedrich Engels, *Izabrana vojna dela*, 1. svezak, Vojna biblioteka, Beograd, 1953., str. 67.

¹⁶ Skupina autora, *The Worldwide History of Warfare*, uredio Tim Newark, Thames & Hudson, London, 2009., str. 153.

¹⁷ Skupina autora, *Velike bitke*, Znanje, Zagreb, 2014., str. 98.

¹⁸ James Grant, *Renaissance warfare*, predgovor Boba Carruthersa, Pen & Sword, Barnsley, 2012., str. 4-5.

¹⁹ Jacob Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997., str. 79.

²⁰ Gerhard Staguhn, *Knjiga o ratu*, Mozaik knjiga, Ljubljana, 2007., str. 34.

posebnu pozornost moramo obratiti na sintagme „staro doba“ te „razbojnički prepadi“, „lov na ljude“ i „zasjeda“. Naime, možda nema boljeg primjera od turskih provala, ali i renesansni ratovi u drugim dijelovima Europe uglavnom su brisali granicu između „rata“ i „uobičajenih oblika borbe“. Staguhn također zamjećuje da je viteštvo *bilo ideal koji je često uzmicao u sukobu sa surovom stvarnošću*.²¹

Staguhn pozornost obraća i na sintagmu „umijeće ratovanja“ čija se istoznačnica nalazi i u naslovu ovog rada te ističe da se izraz više nije koristio nakon Prvog svjetskog rata, a nijedan od velikih zapadnjačkih vojskovođa nije se smatrao umjetnikom rata. Stoga Staguhn odnos rata i umjetnosti svodi na jednostavniji i lakše uočljiv element tvrdnjom da *rat i umjetnost povezani su na još jedan način: lijepe umjetnosti prihvaćaju rat kao svoju temu. To je povezano sa elementarnim silama koje se pokazuju u ratu. Rat je jedna od najgorih katastrofa koje mogu spopasti čovjeka. Zbog toga on donosi odličan, potresan materijal za književnost i likovnu umjetnost, kao i za glazbu, ples i film*.²²

Naposljetku, jednu od najzanimljivijih, a možda i najtočniju periodizaciju europske vojne povijesti donosi Michael Howard u svojoj knjizi „Rat u europskoj povijesti“. Naime, Howard pruža najbolju sintezu ekonomskih i društvenih čimbenika koji utječu na rat i njegovu evoluciju te ratove prema društveno-ekonomskim obilježjima dijeli na ratove vitezova, ratove plaćenika, ratove trgovaca, ratove profesionalaca, ratove revolucije, ratove nacija i ratove tehnologa.²³

Uvjetno prihvaćajući Howardovu podjelu ratne povijesti, pojam „renesansnog vojnog umijeća“ moglo bi se svrstati na granično područje ratova vitezova, trgovaca i profesionalaca, jer u renesansi su prisutni elementi svih ovih ratova. Međutim, temeljna odlika svih renesansnih ratova, a koju u posebnu cjelinu svrstava Howard, jesu plaćenici.

Uzimajući u obzir da se renesansu nerijetko smatra sponom između srednjovjekovlja i modernog doba, slična se paradigma može uzeti u obzir govoreći o vojnoj povijesti renesansnog razdoblja. Već je spomenuto da su bitna, možda i najvažnija osobina ratovanja u renesansi vojnici-plaćenici.²⁴ Kralj je plaćao časnike i vojnike i o svomu trošku ih smještao. Dakako, ovo ipak nije bila državna vojska i viteški ideali još uvijek nisu zamrli, ali napredak vojne tehnologije viteštvo je učinio zastarjelim.²⁵ Plaćeničke vojske nisu bile „stalne vojske“ nego su mobilizirane ovisno o potrebama, prije svega zbog velikih troškova njihova uzdržavanja, a to

²¹ Isto, str. 34.

²² Isto, str. 42.

²³ Michael Howard, *Rat u europskoj povijesti*, Srednja Europa, Zagreb, 2002., str. 175.

²⁴ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 8. svezak, str. 450.

²⁵ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 26.

je zahtijevalo stalan priljev novca. Howard smatra da ovdje „ratovi plaćenika“ postaju „ratovi trgovaca“ jer je samo trgovina mogla osigurati stalan priljev novca.²⁶

Međutim, Howard previđa znamenitu „Crnu vojsku“ Matije Korvina koja je bila prva redovito plaćena vojska i svojim ustrojem bila je bitno ispred svojih europskih pandana. O njoj Vjekoslav Klaić kaže: *Kralju je trebalo vojske vazda spremne i dobro uvježbane, koja će udarati i na neprijateljske zemlje. Tako je on zaveo stalnu stajaću vojsku ili redovnu vojsku, koja je primala plaću te koja je slušala samo zapovijedi njegove i kapetana njegovih.*²⁷

Još jedan od pojmova koji se neizbježno vežu za ratovanje u renesansi, poglavito za renesansno ishodište u Italiji, jest pojam „condottiere“. O kondotijerima Howard kaže sljedeće: *Riječ „condottieri“ označava naprosto vojne poduzetnike, a potječe od riječi „condotto“, koja označava ugovor o vojnoj službi kojim je određena duljina njezina trajanja, broj vojnika koji su trebali biti angažirani i visina plaće. Kondotijeri su potjecali iz svih društvenih slojeva – od vođa malih vojničkih bandi do aristokrata... (...) Snage kojima su zapovijedali kondotijeri bile su najčešće konjaničke jedinice, tj. bile su sastavljene od vitezova i njihove pratnje – štitonoša, konjušara i vojnika pješaka naoružanih kopljima ili samostrijelima, a potkraj petnaestog stoljeća i arkebuzama.*²⁸

Govoreći o kondotijerima može se pronaći poveznica između talijanske i hrvatske renesanse. Dobar primjer toga jesu brojni plemićki banderiji plaćeni od svojih velikaša koji su činili veći dio vojske čak i u vrijeme kralja Matije Korvina, premda je samu jezgru činila njegova plaćenička „Crna četa“.²⁹ Drugu poveznicu opet nam izravno daje sam Klaić kada pišući o pojačanjima za Jajce spominje da je tada *boravio u Budimu također hrvatski junak i condottiere knez Krsto Frankopan.*³⁰

U hrvatskoj nacionalnoj povijesti prevladavalo je uvjerenje o velikašima kao romantičnim nacionalnim junacima, a pritom je nesvjesno previđan njihov „kondotijerski“, „renesansni“ karakter. Dakako, uloga kondotijera u hrvatskim i ugarskim zemljama nije bila tako svestrana ili utjecajna kao na Apeninskom poluotoku i bila je obilježena drugačijim okolnostima.

U prilog Burckhardtovoj tezi da se i rat smatrao vrstom umjetnosti govori shvaćanje talijanskih kondotijera da je rat umjetnost koja se *vodi u kostimima, čisto, znalački, bez*

²⁶ Isto, str. 46.

²⁷ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 188.

²⁸ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 33.

²⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 189.

³⁰ Isto, str. 407.

*nepotrebnih krvoprolića.*³¹ Međutim, Burckhardt se ne posvećuje toliko samom ratu jer ga zanimaju druge vrste umjetnosti te ne objašnjava ekonomsku stranu koja je uvjetovala način vođenja rata.

Italiju krajem 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća obilježila je borba između Francuske i Habsburškog carstva za prevlast na Apeninskom poluotoku, a kondotijeri su se našli između dvije vatre. Slična je situacija bila u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Sve veća samovolja knezova, a nakon Mohačke bitke poglavito je bio izražen pritisak dvaju sila, Habsburgovaca i Osmanlija, dodatno su pridonosili samovolji lokalnih velmoža iliti kondotijera. Varijacije su bile razne, drugačiji neprijatelji i vrsta rata, ali u osnovnim crtama hrvatski kondotijeri malo su se razlikovali od svojih talijanskih pandana.

³¹ Pierre Miquel, *Velika otkrića*, Založba Mladinska knjiga, Zagreb, 1990., str. 50.

2. Od Matije Korvina do Mohačke bitke

Tijekom vladavine kralja Matije Korvina (vladao 1485.-1490.) po prvi su puta Turci došli na granice Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva s ciljem da ondje i ostanu, ali ujedno su se po prvi puta masovnije počela upotrebljavati dostignuća renesansnog vojnog umijeća – disciplinirani pješaci, vatreno oružje, planski izgrađene fortifikacije, složene opsadne tehnike i organizirana plaćenička vojska.

Ovo razdoblje ujedno je karakterizirano gotovo stalnim borbama s Turcima, gotovo sveopćom primjenom renesansnog vojnog umijeća, ali ono ujedno označava i zenit Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva nakon kojega slijedi lokalni pandan „proturenesanse“, tj. posljednje uzdizanje zastarjelih srednjovjekovnih konvencija.

2.1. Sukobi s Turcima na granici srednjeg vijeka i renesanse

Prvi kontakti s osmanskim osvajačima dogodili su se gotovo stoljeće prije Korvinova stupanja na prijestolje, ali dotad su to bili sporadični i relativno nevažni susreti koji nisu izravno ugrozili Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo.

U vrijeme Ludovika I. osmanska osvajanja bila su dobro poznat događaj, ali nije postojala mogućnost da se balkanske i srednjeeuropske države ujedine protiv ove opasnosti. Papa Inocent VI. (trajanje pontifikata 1352.-1362.) poticao je koaliciju pod vodstvom Stefana Dušana (srpski vladar 1331.-1355.), ali ovo se nije obistinilo jer su sve države bile usredotočene na međusobne sukobe i teritorijalna proširenja u neposrednom susjedstvu. Ludovik I. uspio je ojačati položaj Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, poraziti Mletačku Republiku i vratiti dalmatinske gradove, a zatim se proširiti na istok, ali nakon njegove smrti opet su zaredale borbe velikaša i nametanje stranog vladara, Žigmunda Luksemburškog (hrvatsko-ugarski kralj 1387.-1437.).³²

³² I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 17.

Bitka na Kosovu polju 1389. godine označila je definitivni pad Kneževine Srbije, ali istodobno je izazvala reakciju kralja Žigmunda koji je nakon stabilizacije stanja u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu napao područje moravske Srbije, ali sa slabim rezultatima.³³

Prvi upad turskih snaga u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo dogodio se 1391. godine i bio je to prvi primjer pljačkanja, paleži i ubijanja kakvi će i ubuduće obilježavati osmanske prodore. Prvi povratku akindžije je potukao Žigmundov uzdanik, ban Ivan Morović.³⁴ Ujedno je to bio prvi susret s akindžijama, zloglasnim turskim pljačkašima koji su ipak imali zadatak uklopljen u strateške zamisli, premda su se služili naoko običnim banditskim metodama.

Nakon smrti kraljice Marije, Žigmundove supruge zahvaljujući kojoj je postao hrvatsko-ugarski kralj, Žigmundov položaj u kraljevstvu bio je nesiguran te je pokrenut križarski pohod protiv Turaka. Po svojim karakteristikama bio je to tipičan srednjovjekovni križarski pohod koji su obilježavali heterogenost sastava, samovolja nižih zapovjednika i potpuna dezorganiziranost tijekom bitke.³⁵

Križarski pohod rezultirao je katastrofom kod Nikopolja 1396. godine, ali sada su europski vladari bili prisiljeni na teži način spoznati neučinkovitost srednjovjekovnog vojnog ustroja i nadmoćnost centralizirane osmanske vojske.

Neposredno nakon bitke kod Nikopolja turske akindžije poharali su prostor oko Mitrovice, a potom Požešku kotlinu i područje oko Našica.³⁶ No kraljevske vlasti i lokalni velikaši opet su bili suviše opterećeni međusobnim sukobim da bi se stvorila jedinstvena fronta protiv Turaka. Godine 1408. kralj Žigmund pobijedio je svoje neprijatelje kod Dobora,³⁷ a Osmanlije i njihovi saveznici nesmetano su nastavljali svoje prodore po Slavoniji i prodrli sve do Celja.³⁸

Međutim, kralj Žigmund u ovom je periodu bio prisiljen suočiti se s nekim naznakama novog vremena te su ga sve više zaokupljala vjerska pitanja.³⁹ Bio je to tek začetak reformatorskih ideja koje su kralja Žigmunda mučile potkraj njegove vladavine. Vjerska reformacija, prodor muslimana u Europu, jačanje centralne vlasti i prve slabosti srednjovjekovnog ustroja – sve je to obilježilo razdoblje Žigmundove vlasti. Posebice vrijedi

³³ Isto, str. 20.

³⁴ Isto, str. 21.

³⁵ Hrvoje Kekez, „Križarska opsada i poraz kod Nikopola“, u: *Vojna povijest*, broj 11, Večernji list, veljača 2012., str. 71.

³⁶ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 21.

³⁷ Isto, str. 26.

³⁸ Isto, str. 27.

³⁹ Isto, str. 27.

istaknuti progon i spaljivanje Jana Husa.⁴⁰ Možda zbog svega ovoga Franco Gaeta je razdoblje Žigmundove vlasti svrstao u poglavlje „Sumrak srednjega vijeka“.

Zanimljivo je zamijetiti da su dva sukoba uvjetovala prijelaz od srednjovjekovnog ka renesansnom vojnom umijeću – na zapadu Europe Stogodišnji rat, a na Balkanu ratovi protiv Turaka predvođenih osmanskim elementima.

Vojska kralja Žigmunda 1427. godine zauzela je Beograd.⁴¹ Bio je ovo prvi korak ka strateškom shvaćanju ratne situacije zbog čega je zauzet Beograd. Već 1439. sultan Murat II. zauzeo je gotovo cijelu Srbiju, ali ne i Beograd. Naime, Beograd je branio kapetan Ivan Talovac, poglavar reda ivanovaca u Hrvatskoj i Ugarskoj. Njegova vojska u sebi je sadržavala neke renesansne osobine – stotine plaćenih talijanskih i čeških strijelaca i nove vrste vatrenog oružja.⁴²

Godine 1441. Turci su poharali Slavoniju i Srijem, ali dotad se već istaknuo vojskovođa Ivan Hunjadi koji je bio jedan od vođa i inicijator novog križarskog pohoda. Pobjeda kod Kunovice bila je velik vojni i moralni uspjeh.⁴³ Međutim, odlučujuća bitka kod Varne 1444. godine dobrim je dijelom propala zbog častohleplja pojedinih velikaša, tj. kako piše Pavičić: *Ali jal pojedinih velikaša nije dopustio da Hunjadi ubere lovorike, te su nagovorili kralja da on vodi napad protiv janjičara, koji su bili pripravnici, a iza njih je stajao sam sultan.*⁴⁴ U bitci je poginuo i kralj Vladislav, a teret daljnje borbe protiv Turaka dobrim je dijelom pao na Ivana Hunjadija.

Sljedeća ključna bitka dogodila se na Kosovu polju 1448. godine, a kršćansku vojsku opet je vodio Ivan Hunjadi. Svakako je lako primijetiti da je kršćanska vojska i ovdje bila pretežito srednjovjekovnog karaktera, tj. prema riječima Slavka Pavičića brojila je 38 banderija, a vodstva dijelova vojske bila su podijeljena u skladu s plemićkim položajima.⁴⁵ Ivo Mažuran također primjećuje da se kod kršćanske vojske *duhovno stanje iskazivalo u vlastoljublju i samoljublju, prijateljnosti i vjerolomnosti, udvorništvu, laskavosti, licemjernosti, potkupljivosti i mržnji prema jačemu, surovosti, nemilosrdnosti, nasilnosti i grabežljivosti prema slabijem, zloradosti i zavisti prema drukčijem i sposobnijem, isključivosti samodovoljnosti i neprikosnovenosti u poimanju svijeta, ljudskih i etičkih vrijednosti toliko različitih od srednjoeuropskih kulturnih, civilizacijskih i kršćanskih dostignuća.*⁴⁶

⁴⁰ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 7. svezak, str. 504.

⁴¹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 27.

⁴² Isto, str. 29.-30.

⁴³ Slavko Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, Knjigotisak, Split, 2009., str. 34.

⁴⁴ Isto, str. 35.

⁴⁵ Isto, str. 38.

⁴⁶ I. Mažuran, *Hrvati i Osmanlijsko carstvo*, str. 33.

Poraz na Kosovu imao je dalekosežne posljedice; na Kosovu je uništen velik dio vojske i izginuo je velik broj plemića, ali sultan Murat tada je pozornost okrenuo prema Carigradu. U međuvremenu, velikaši su nastavili međusobne borbe.⁴⁷

Znatno važniji događaj bio je pad Carigrada 1453. godine. U vojnom ili strateškom smislu grad nije mnogo značio; predstavljao je nevažan ostatak Bizantskog Carstva, a osmanski Turci već su dobro zagazili na tlo Europe i posve ga izolirali. Međutim, psihološko značenje pada bilo je ogromno.

Prilikom opsade Carigrada po prvi put masovno su korišteni topovi, a Turci su se susreli s talijanskim plaćenicima i bitnim elementima vojnog umijeća koje je već vladalo na zapadu. U to vrijeme su i znameniti janjičari postali nezamjenjiv dio vojske, a turska osvajanja na Balkanu dodatno su se razmahala.⁴⁸

U vojnom smislu opsada Beograda bila je bitno značajnija od pada Carigrada, jer smješten na stjecištu Save i Dunava Beograd je predstavljao prava vrata Panonske nizine. Sultan Mehmed nije uspio zauzeti Beograd i Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo spasilo se neposredne opasnosti.⁴⁹

U vrijeme kad je na dvoru i među većinom velikaša zavladao panika, Ivan Hunjadi uspio je obraniti Beograd kombinirajući niz srednjovjekovnih i renesansnih vojnih elemenata – križarski poriv i velikaške vojske s jedne te plaćene vojnike, vatreno oružje, centralizirano zapovjedništvo i koordinirane kopnene i mornaričke operacije s druge strane. Premda vremenski ovo razdoblje označava granicu između srednjeg vijeka i renesanse u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, bez pretjerivanja može se ustvrditi da je Ivan Hunjadi ujedno bio prvi moderan vojskovođa u ovom dijelu Europe.

Hunjadijev sin Matija za kralja je izabran u siječnju 1458. godine, a razdoblje nesporedno prije i nakon njegova izbora obilježile su velike turbulencije u Srpskoj Despotovini koja se već smatrala svojevrsnom predstražom Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. Došlo je do sukoba između proturske stranke Angelovića i prougarskih pristaša despotice Jelene, ali intervencijom ugarskog gubernatora Mihajla Silagija u travnju 1458. godine prevladala je prougarska strana.⁵⁰

Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo još se nije riješilo problema unutarnjih plemićkih sukoba i odupiranja autoritetu kralja, ali već od prvih dana Matija Korvin počeo je uvoditi red. Na

⁴⁷ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 39.

⁴⁸ Skupina autora, *Velike bitke*, str. 103.

⁴⁹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 35.

⁵⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 23.

prvom mjestu bila je osmanska opasnost koja se dodatno eksponirala nakon pada Žrnova na Avali.⁵¹ Matija Korvin prvo je razbio osmanske Turke u Srijemu, a potom započeo formiranje vojske koja je po svojim obilježjima i dalje bila pretežito srednjovjekovna – križari pod papinskim legatom, franjevci, Trogirani, Bosanci i kraljevska vojska – sve objedinjeno u relativno dezorganiziranu cjelinu.⁵²

Međutim, ovdje su vidljiva neka druga obilježja koja su tipična za renesansno razdoblje. Primjerice, izravno sudjelovanje crkvenih službenika u vojnim pothvatima i sposobnost kralja da relativno neovisne elemente ipak podredi svom zapovjedništvu. Dakako, ovo nije bilo bez poteškoća i Matija Korvin još je morao slomiti samovolju nekih feudalaca i službenika, ponajviše svog ujaka Mihajla Silagjija, beogradskog kapetana.

Do planiranog pohoda na Turke nije došlo, no razdoblje koje je prethodilo, tj. prvi mjeseci Korvinove vladavine jasno su pokazali u kojemu smjeru će se kretati daljnja organizacija vojske i države. Naime, premda do pohoda nije došlo, Matija Korvin ozbiljno ga je planirao i u tu svrhu uveo neke promjene nadasve karakteristične za renesansno ratovanje. Prije svega to je uvođenje posebnog ratnog poreza, tzv. forinte od ognjišta koja je trebala biti kratkotrajnog karaktera.⁵³ Ovakvi porezi nisu bili rijetkost niti u drugim državama, čak ni u srednjovjekovnom razdoblju, ali uvođeni su teško i na kratka razdoblja.

Međutim, ono što izdvaja prvi izvanredni Korvinov porez od mnogih dotadašnjih mjera jest način na koji je uveden – samostalnom odlukom kralja, bez suglasnosti staleža. Štoviše, kad se Mihajlo Silagji suprotstavio kralju bio je utamničen.⁵⁴

U svega nekoliko mjeseci svoje vladavine Korvin je dao naznake dva ključna obrasca svoje buduće vladavine – nove poreze i slamanje samovolje velikaša.

Do planiranog pohoda nije došlo, a Klaić iznosi pretpostavku koja opet izdvaja Korvinov karakter iz reda srednjovjekovnih vladara i daje mu jasne renesansne konture. Klaić pretpostavlja da je na Korvinovu odluku o obustavljanju pohoda moglo utjecati to što *se žacao slabo organiziranih križara, a možda se nije pouzdavao u mnoge svoje velikaše, te se nije htio udaljiti iz svoje države.*⁵⁵

Sljedeći ključan potez bilo je sazivanje ugarskog sabora u Segedinu pri čemu je posebnu važnost imala reorganizacija vojske kako bi se uspješno započeo rat protiv Turaka. Na samom saboru nije uveden opći ratni porez, ali su staleži odobrili sve kraljeve zahtjeve za obranu

⁵¹ Isto, str. 24.

⁵² Isto, str. 25.

⁵³ Isto, str. 26.

⁵⁴ Isto, str. 26.

⁵⁵ Isto, str. 26.

zemlje, ustrojani su županijski banderiji i kralj je imao ovlasti pod kraljevsku zastavu *da u potrebi pozove na oružje sve staleže pojedince...*⁵⁶

Brzina kojom se odvijala transformacija ugarske vojske iz mješovitog meteža feudalne hijerarhije i modernih tendencija u pravu renesansnu vojsku prilično je zapanjujuća. Na saboru u Tolni Matija Korvin nagovorio je staleže na izdašniju pomoć te su plemići bili obvezni opremiti dvostruko veći broj konjanika. Pored toga postojala je stajaća vojska (dotad nepoznat pojam u europskim kraljevstvima) od 5.000 pješaka i 2.000 konjanika. Uspostavljena je plemićka županijska vojska kao svojevrsna spona između feudalnog i profesionalnog dijela vojske. Prelati i baruni mogli su zadržati svoje banderije, ali morali su ih staviti kralju na raspolaganje. U njima je bilo još 12.000 konjanika.⁵⁷ Slavko Pavičić iznosi slične brojke – 7.000 ljudi stajaće vojske koja je skupa s banderijima baruna i prelata brojila oko 20.000 ljudi.⁵⁸

Padom Bosne 1463. godine ova vojska brzo je stavljena na svoj prvi ozbiljniji test. U svibnju i lipnju osmanske snage zauzele su Bosnu uz minimalan otpor, a već u listopadu Korvinova vojska upala je u Bosnu i zauzela grad Jajce, a samu tvrđavu na Božić iste godine. Ubrzo je zauzeta i druga jaka utvrda, Zvečaj.⁵⁹

Ovakav način vođenja rata – prepadima s turske strane i opsadama s ugarske, uvelike se poklapa s temeljnim karakteristikama europske renesanse pa čak i prethodi nečemu što je ostatak Europe tek trebao vidjeti.

Howard u poglavlju o ratovima plaćenika govoreći o napretku ofenzivne i defenzivne taktike smatra da je došlo do svojevrsne pat-pozicije te dolazi do *nestanka odlučujućih bitaka s europske ratne pozornice tijekom stoljeća između bitke kod Mühlberga 1534. godine i bitke kod Breitenfelda 1631. godine. (...) Kao što vidimo, ono što se događalo tada i ono što ćemo promatrati u narednom stoljeću ili čak i dulje, jest dugi niz opsada. Bitke, ako su se uopće događale, pomagale su postizanju glavnog cilja ratovanja – osvajanju utvrda ili pružanju pomoći utvrdi pod opsadom.*⁶⁰

Uspješan pohod doveo je do planova o širokoj koaliciji pape, Venecije i Ugarske. Korvin je ideju prihvatio i pripremio 14.000 konjanika i 8.000 pješaka za pohod čim ostali budu spremni, ali do koordinirane akcije nije došlo, na sveopće Korvinovo razočaranje.⁶¹ U međuvremenu provalila je osmanska vojska u južnu Hrvatsku pa je kraljevska vojska

⁵⁶ Isto, str. 27.

⁵⁷ Isto, str. 59.-60.

⁵⁸ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 40.

⁵⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 63.-64.

⁶⁰ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 42.-43.

⁶¹ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 67.

samostalno krenula u napad na Bosnu – 17.000 konjanika, 6.000 pješaka i 7.000 križara.⁶² Bio je ovaj pohod ujedno i ono što Howard naziva „pružanjem pomoći utvrđi pod opsadom“, jer upravo u to vrijeme Osmanlije su neuspješno napadali Jajce.

Međutim, tijekom ovog pohoda bio je kralj Matija Korvin prisiljen na teži način spoznati poteškoće koje su i dalje pratile vojsku na pohodu, a koje nije otklonila ni napredna organizacija vojske. Opisujući težinu pokretnog ratovanja, Howard piše: *Potkraj šesnaestog stoljeća smatralo se da jedan top mora vući između dvadeset i trideset snažnih konja, a još četrdeset drugih vuklo je kola s municijom. Lako možemo zamisliti kakav je bio utjecaj tih tromih konvoja na kretanje vojske lošim cestama Europe. Ratovanje zimi nije dolazilo u obzir.*⁶³

Teškoće Korvinove vojske bile su još veće jer ipak se radilo o 15. stoljeću, teren je bio planinski, a zemlja izmučena višegodišnjim ratovanjem. Vojska Matije Korvina u nastavku svog pohoda napala je Zvornik, ali ova opsada završila se neuspješno kao i turska opsada Jajca. Teže od same opsade bilo je povlačenje vojske o kojemu Klaić piše: *Ali i taj povratak bio je vrlo tegotan zbog loših cesta i silnoga blata. Što se puta inače prevaljivalo u jedan dan, trebalo je sada i tri dana; mnogo topova moralo se ostaviti pred Zvornikom, jer ni 400 konja ne bi bilo moglo jedna kola odvući.*⁶⁴

Matija Korvin nastavio je provoditi reforme vojske i po širini zahvata koje je učinio u organizaciji vojske i poreznog sustava jedan je od prvih renesansnih vladara. Istodobno je smanjio moć feudalnog plemstva. Primjerice, na saboru 1465. godine odlučeno je da u Slavoniji moraju u rat poći svi plemići.⁶⁵ Rat se financirao iz više izvora, ali za izvanredne ratne pohode dobivane su donacije od pape i saveznika (za pohod 1465. godine papa je dao 57.000 forinta, a Venecija 15.000). Međutim, bila je tu složena kalkulacija, a prema izračunu Matije Korvina za uspješan napadački rat protiv Turaka trebalo mu je 300.000 dukata subvencije.⁶⁶ U financiranju vojske obilato su sudjelovali i lokalni velikaši pa je tako herceg Stjepan Vukčić nudio 100.000 dukata.⁶⁷

Ipak, dotad najopsežnije reforme nisu bile potaknute turskom opasnosti, nego kraljevim ambicijama u Češkoj. Tadašnji godišnji dohodak kraljevstva iznosio je 200.000 dukata – svota dovoljna da se 10.000 vojnika uzdržava šest mjeseci.⁶⁸ Bilo je to posve nedovoljno za opsežne vojne operacije kakve su poduzimane. Ukinuti su dobit kraljevske komore, tridesetina i

⁶² Isto, str. 70.

⁶³ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 38.

⁶⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 71.

⁶⁵ Isto, str. 77.

⁶⁶ Isto, str. 79.

⁶⁷ Isto, str. 82.

⁶⁸ Isto, str. 89.-90.

kunovina, ali uvedena je komorna daća i carina na svu robu.⁶⁹ Ovi porezi izazvali su pobunu u Erdelju, ali kraljevska ju je vojska slomila.⁷⁰

Bila je njegova vojska sposobna za rat na nekoliko strana pa je 1467. godine neuspješno napao Moldaviju i bio teško poražen. Već sljedeće godine 5.000 ljudi poslao je u Austriju, a sam je s 16.000 pretežito čeških i poljskih plaćenika napao Češku.⁷¹ U međuvremenu je nasilno zavođena centralizacija te su Frankopani ostali bez Senja.⁷²

Organizacija vojne uprave također je tipična za renesansno razdoblje. Osnivanje Jajačke i Srebreničke banovine 1465. godine dobro je poznat događaj, no nerijetko se previđa da su obje banovine funkcionirale kao isključivo vojne oblasti. Također, oduzimanjem gradova i posjeda plemićima na vodeća mjesta postavljani su kapetani čija je primarna uloga bila vojna služba.⁷³ Ova militarizacija granice i dublje pozadine prvi je takav slučaj u renesansnom razdoblju, pogotovo što su funkcije obavljale vojne osobe. Prema Mažuranu, *...već je bio stasao poseban soj odlučnih, ludo smjelih i od života ogrubjelih ratnika i graničara koji će obilježiti cijelu epohu neprestanih okršaja i ratovanja Hrvata protiv Turaka.*⁷⁴

Pobune plemstva i klera te stalne turske provale vratile su kraljevu pozornost na južnu granicu. Uvidjevši kolike su potrebe održavanja vojne granice kralj je opet pristupio novim porezima. Godine 1475. sabor u Budimu je dopustio poseban porez od jedne zlatne forinte po ognjištu za rat s Turcima. Ovako je namaknuta svota od 400.000 do 1.200.000 dukata.⁷⁵

Pokrenut je novi pohod protiv Turaka, ovaj put s vojskom od 60.000 do 70.000 ljudi i 100 riječnih brodova. Još je ovo jedan primjer usklađenog korištenja kopnenih i mornaričkih snaga. Cilj ovog pohoda bila je još jedna opsada, ovaj put novoizgrađenog Šapca. Također, netipično za ratovanje u renesansi, pohod je poduzet zimi. Kraljeva vojska uspješno je obeshrabrila pokušaj Turaka da razbiju opsadu, a u veljači je izglednjela utvrda kapitulirala. Prilikom same opsade primijenjene su kompleksne opsadne tehnike – kopanje jaraka, stalni napadi topovima i istodobni napadi s rijeke.⁷⁶

Kralj je godinama bio angažiran u kompliciranoj europskoj politici, ali sustav uspostavljen na granici definitivno je funkcionirao. Već spomenuti kapetani dobro su obavljali svoje zadatke pa premda nisu mogli spriječiti osmanske pljačkaške upade više su puta iskoristili

⁶⁹ Isto, str. 90.

⁷⁰ Isto, str. 91.

⁷¹ Isto, str. 91.-92.

⁷² Isto, str. 102.

⁷³ Isto, str. 104.

⁷⁴ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 39.

⁷⁵ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 119.

⁷⁶ Isto, str. 121.

priliku da na povratku unište osmanske Turke. Pogotovo se istaknuo vrhovni kapetan Donje Ugarske, Pavao Kiniži koji je 1479. godine u bitci na Krušnom polju uništio čitavu osmansku vojsku što se vraćala iz pljačke.⁷⁷ Brojka od 30.000 mrtvih Turaka koju navodi Klaić vjerojatno je pretjerana, ali zasigurno su turski gubitci bili veliki. Počeo je tada i napad Kinižijeve vojske koja je opustošila područje Srbije, a potom zauzela cijelu Vlašku i poharala dio Bugarske.⁷⁸

Međutim, pojedino plemstvo surađivalo je s Osmanlijama kako bi izbjeglo njihova pljačkanja, a 1481. godine kralj je ovo sankcionirao uvodeći Slavoniji novu ratnu daću od pola forinte. Iste godine poslao je vojsku pod zapovjedništvom senjskog kapetana Blaža Mađara da pomogne u preotimanju Otranta koji su bili zaposjeli Turci. Glavninu ove vojske činili su Hrvati. Njihova iskustva u borbi protiv Turaka, ali i dobro naučena primjena renesansnog umijeća rezultirali su novom pobjedom.⁷⁹

Sustav vojnih banovina i dalje je davao rezultate pa su tako 1483. godine kod Novigrada potučene akindžije koje su se vraćale iz pljačke.⁸⁰ Iste godine sklopljeno je sedmogodišnje primirje. Dakako, pljačkanja su se nastavila. Obje strane iskoristile su primirje na različite načine – Turci se pripremajući za nove pohode, a Korvin ratujući u Austriji. Kralj je umro 6. travnja 1490. godine, a prema riječima Ive Mažurana, njegova smrt *označila je prekretnicu u odnosu snaga i početak neprestanog ratovanja s Osmanskim Carstvom tijekom jednog stoljeća, u kojem će ono doseći svoj vrhunac, a Hrvatska biti razučena, zaustavljena u svome razvoju, opustošena i svedena na „ostatke ostataka“.*⁸¹

2.2. Krbavska bitka – sumrak srednjovjekovnog viteštva

Razdoblje nakon Korvinove smrti obilježile su borbe za prijestolje između nekoliko pretendenata. Ne ulazeći u opisivanje kompleksnih sukoba ovdje ću samo kratko spomenuti da su ovi sukobi, premda vremenski kratki, bili veoma važni u vojnom, a još važniji u političkom smislu.

Unutarnji sukobi bitno su oslabili snagu Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, ponajviše zato jer je sad drugi moćan neprijatelj bio Maksimilijan Habsburg. Osim što su ovi sukobi oslabili kraljevstvo u trenutku kad je isteklo primirje sklopljeno između Matije Korvina i Bajazida II., sukobi su rezultirali gotovo potpunim osipanjem vojne sile koja je štitila kraljevstvo. Ovo je prva ključna činjenica s vojnog gledišta. Druga bitna činjenica jest da se Hrvatsko-Ugarsko

⁷⁷ Isto, str. 146.

⁷⁸ Isto, str. 147.

⁷⁹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 45.

⁸⁰ Isto, str. 46.

⁸¹ Isto, str. 47.

Kraljevstvo po prvi put neposredno suočilo s južnonjemačkim plaćenicima koje je doveo Maksimilijan Habsburg i koji po svojoj okrutnosti nimalo nisu zaostajali za Turcima, Vlasima ili drugim plaćenicima.

Naime, u listopadu 1490. godine Maksimilijan je prodro u Ugarsku sa 16.000-18.000 vojnika, većinom južnonjemačkih plaćenika.⁸² Kako piše Howard, za južnonjemačke plaćenike ili *Landsknechte*, rat i njegova tehnika bili su samo profitabilni biznis, a ne kao što je to bilo kod Švicaraca – nefleksibilna društvena institucija.⁸³ Ostajući vjerni svojoj reputaciji i u Ugarskoj, Maksimilijanovi *landsknechti* masakrirali su branitelje i stanovništvo Stolnog Biograda, nekih 800-900 ljudi te grad temeljito opljačkali.⁸⁴ Premda su *landsknechti* u tom trenutku Maksimilijanu pružili prednost, bili su i uzrok njegovog neuspjeha. Naime, kad im Maksimilijan nije mogao isplatiti traženu dvostruku plaću otkazali su poslušnost.⁸⁵ Howard cinično zamjećuje za *landsknechte*: *Služili su sve dok im je isplaćivana plaća*.⁸⁶ Pojavom „Crne čete“ situacija se izmijenila. Sin pokojnog kralja Matije, Ivaniš Korvin uspio je uz pomoć Ladislava od Egervara poraziti *landsknechte* kod Zagreba te navodno zarobiti više od 4.000 Nijemaca. U Ugarskoj je kraljevska vojska od 40.000 vojnika uspjela preoteti Stolni Biograd, premda je kralj Vladislav pustio Nijemce da odu sa svim oružjem i prtljagom.⁸⁷

Situaciju je bitno izmijenila pojava tzv. „Crne čete“ za koju se pokazalo da je vjerojatno najbolja plaćenička vojska u ovom dijelu Europe, ali i ona je služila za novac. Naime, zagrebački biskup Osvald Tuz založio je kraljevska imanja i prihode kako bi plaćenicima platio dug od 46.000 dukata.⁸⁸ Toliko je bila krhka prednost kralja Vladislava II.

Mir sklopljen u Požunu zajamčio je nasljedstvo Maksimilijanu, a Vladislava II. Jagelovića u tom trenutku ostavio na prijestolju veoma oslabljenog kraljevstva. Istodobno je kod Košica još uvijek odana „Crna četa“ potukla Ivana Alberta od Poljske.⁸⁹ Međutim, šteta je već bila počinjena.

Slabljenje centralne vlasti opet je ojačalo samovolju velikaša i zemlja je polagano opet počela uvoditi zastarjele konvencije iz srednjovjekovlja koje je još Matija Korvin ukinuo. Na saboru u Požunu krajem 1491. godine plemstvo se izborilo za sljedeća prava, kako ih redom nabraja Vjekoslav Klaić: ukinuta je krunska carina i vraćena tridesetina, obnovljene privilegije

⁸² V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 212.

⁸³ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 35.

⁸⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 212.

⁸⁵ Isto, str. 213.

⁸⁶ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 36.

⁸⁷ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 216.-217.

⁸⁸ Isto, str. 215.

⁸⁹ Isto, str. 219.-220.

oslobođenja od plaćanja tridesetine, ukinuta komorna daća, u Slavoniji vraćena kunovina i u Erdelju pedesetina. Kralj je plemiće i prelate imao pravo zvati u vojsku samo u slučaju nužde, tj. kada plaćenici nisu bili dovoljni, istaknuti velikaši opet su imali pravo držati svoje banderije i olabavljen je ustroj županijske vojske.⁹⁰

Posljedice su bile gotovo trenutačne: kralj je izgubio velik dio ovlasti i autoriteta, ali u vojnom smislu najteže je palo oduzimanje značajnog dijela prihoda. Plaćena vojska nije se više mogla uzdržavati i Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo izgubilo je jednu od svojih najvažnijih prednosti.

Ipak, u prvi mah nisu se posljedice ovih odluka tako jasno ispoljile. Godine 1491. Turci su pljačkali po Kranjskoj, ali na povratku kod Vrpila blizu Udbine potukao ih je Ladislav od Egervara.⁹¹ Prema Klaiću ovdje *9.000 Turaka bi ubijeno, a 18.000 roblja oslobođeno.*⁹²

Naizgled su vojske bana i lokalnih velikaša bile sposobne pružati Turcima jak otpor kao i dotad, ali treba imati u vidu kronološki kontekst. Bitka kod Vrpila dogodila se u jesen 1491. godine kad još nisu bili donešeni nazadni zaključci sabora u Požunu, a obrana se još relativno dobro držala.

Sljedeće godine Hrvatska nije bila neposredno ugrožena, ali zato su Turci stalno napadali u južnoj Ugarskoj. Ovdje ih je pobijedio stari Korvinov kapetan, Pavao Kiniži te prema Klaiću *strašno postupao sa zarobljenim Turcima, pekući ih žive i bacajući ih svezane svinjama za hranu.*⁹³

Međutim, već su se sada počeli nazirati znaci ozbiljne krize, prije svega financijske, a posljedično i vojne. Prvi simptomi onoga što je uslijedilo bili su vidljivi još tijekom sabora u Požunu kad je kralj morao banu Ladislavu od Egervara u zalog dati gradove Bihać i Krupu jer je ban o svome trošku branio cijelu granicu.⁹⁴ Naime, došlo je do pobune „Crne čete“ koja nije redovito plaćena i počela je vršiti razno nasilje. Kiniži je raspršio „Crnu čet“, pogubio kolovođe i oko 400 vojnika, a zatim je sama postrojba prema kraljevoj naredbi bila raspuštena. Većina plaćenika našla je nove poslodavce u Austriji i Moravskoj.⁹⁵

Pohod novog bosanskog paše Haduma počeo je prilično nejasno. Paša je neuspješno napao Jajce, a zatim produžio prema Kranjskoj gdje je stekao velik plijen prije nego je bio odbijen od Maksimilijanovih snaga.⁹⁶ Pri povratku došlo je znamenite Krbavske bitke.

⁹⁰ Isto, str. 222.

⁹¹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 47.

⁹² V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 226.

⁹³ Isto, str. 226.

⁹⁴ Isto, str. 218.

⁹⁵ Isto, str. 227.

⁹⁶ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 47.

Godine 1493. novim banom imenovan je Emerik Derenčin i Ivan Bot od Bajne. Emerik Derenčin prije toga se istaknuo kao zapovjednik Jajca. U vojsci koju je Derenčin okupio da dočeka Turke bio je i jajački ban Juraj Vlatković i mnoštvo hrvatskog i slavonskog plemstva.⁹⁷

Vojska kojom je zapovijedao Derenčin bila je po svojim osobinama više srednjovjekovna nego renesansna. Nema spomena o korištenju vatrenog oružja i cjelokupna vojska sastavljena je od plemićkih banderija. Uzevši u obzir da je Derenčin bio novopostavljeni ban, možemo samo nagađati koliki je bio njegov stvarni autoritet u ovoj vojsci. Uzimajući u obzir mnoštvo velikaša koji su doveli svoje vitezove i naoružane kmetove, moguće je da ban nije imao čvrstu kontrolu nad svojom vojskom. Zabilježeno je da je Ivan Frankopan zagovarao postavljanje zasjede zbog nadmoćne turske konjice, ali ban je odbio njegov prijedlog i inzistirao na boju na otvorenom polju, *vođen više srcem nego razumom vojskovođe*.⁹⁸ Budući da je ban bio iskusan ratnik i bivši zapovjednik Jajca ostaje otvorenim pitanje zašto je odlučio nepotrebno riskirati.

Zapis putopisca Ivana Hasišteinskoga z Lobkowica kojeg donosi Klaić krivicu kolektivno svaljuje na aroganciju Hrvata i njihovo podcjenjivanje neprijatelja, ali ističe i oprez Ivana Frankopana koji je naposljetku u bitci stradao. Hasišteinsky z Lobkowic donosi još jedan zapanjujuć detalj: *I nisu vidjeli nikada, otkad svijet pamti, tako opremom opskrbljenih Turaka kako su ti bili; imali su ravno kao i kršćani oklope, željezne ovratnike sprijeda i straga, zatim alabarde i kacige na sebi*.⁹⁹

Korištenje oklopa u osmanskoj konjici nije bila novost, ali oklop su nosili prije svega teški konjanici, spahije, tj. turski plemići. Za brze i iznenadne prodore kakav je bio onaj Hadumpašin koristili su se lako opremljeni i brzi akindžije. Međutim, ako su Turci na Krbavskom polju uistinu nosili oklope, nije za isključiti da su u ovom pohodu sudjelovali i oklopljeni turski konjanici, što bi bio rijedak (ako ne i jedinstven) slučaj u pljačkaškim prodorima.

Postoji određeno nesuglasje o broju žrtava. Hasišteinsky z Lobkowic govori o smrti Ivana Frankopana Cetinskog, smrti Derenčinovog sina, sedamdeset svećenika i redovnika i *deset tisuća drugoga puka*. Također spominje do 1.500 zarobljenika, među kojima Derenčin, Vlatković i knez Nikola Frankopan.¹⁰⁰ Zapis Ivana Tomašića, hrvatskog fratra iz polovice 16. stoljeća koji prenosi Klaić govori o 13.000 poginulih.¹⁰¹

⁹⁷ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 44.

⁹⁸ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 48.

⁹⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 232.

¹⁰⁰ Isto, str. 231.

¹⁰¹ Isto, str. 233.

Ove brojke možda su pretjerane, ali neovisno o njihovoj točnosti, jasno pokazuju razmjernost katastrofe koja se dogodila 9. rujna 1493. godine. Po svemu sudeći hrvatska plemićka vojska bila je brojnija, ali imala je manje konjice, kako navodi Mažuran. Pavičić, Klaić i Mažuran donose podatak da je Hadum-paša namamio hrvatske konjanike u stupicu, odnosno taktički ih je nadigrao. Bez obzira tko je na hrvatsko-ugarskoj strani inicirao sukob na otvorenom polju, očito nije imao jasnu predodžbu o snazi i mogućnostima turske konjice, a Hadum-paša protivnike je poznavao bolje i iskoristio je činjenicu da je velikaška vojska relativno slabo koordinirana, da je prilično nasrtljiva te da se velikim dijelom sastojala od naoružanih seljaka.

Razmjeri krbavskog poraza osjetili su se još desetljećima nakon same bitke – depopulacija, rasulo vojske, ekonomska devastacija i pojedinačno pregovaranje plemića s Turcima. Međutim, osim što je Krbavska bitka bila težak i gotovo potpun poraz hrvatskih velikaša, ujedno je pokazala koliko je besmisleno ustrajati u tradicijama kasnog srednjeg vijeka. Krbavsku bitku s pravom se naziva porazom hrvatskog plemstva, ali možda nije naodmet dodati da je ova bitka bila i poraz velikaške bahatosti, razjedinjenosti, nediscipline i svih onih konvencija oživljenih na saboru u Požunu 1491. godine.

2.3. Feudalci i banovi kao oslonac otpora – vojna „proturenesansa“

Krbavska bitka pokazala je koliko poguban može biti manjak kraljevskog i banskog autoriteta, samovolja feudalaca i odbacivanje razumske procjene u korist lude hrabrosti. Međutim, u godinama neposredno nakon Krbavske bitke hrvatsko plemstvo sporo je učilo lekciju, a slična je situacija bila i u Ugarskoj.

Banska pozicija bila je neko vrijeme ispražnjena, a tek u studenom 1493. godine za bana je imenovan Ladislav Kaniški, pristaša Habsburgovaca.¹⁰² Njegov brat, Ivan Kaniški, bio je kapetan u službi Habsburgovaca.¹⁰³ Međutim, Ladislav Kaniški naišao je na velik otpor velikaša, pogotovo slavonskih, od kojih je tražio da se bore gdje god je to potrebno, a ne samo na svojim posjedima ili njihovoj neposrednoj blizini kao što je dotad bio slučaj. Plemstvo se požalilo kralju Vladislavu II. i kralj je sljedeće godine stao u zaštitu plemićkih prava.¹⁰⁴

Očito je da kralj Vladislav nije bio svjestan ozbiljnosti situacije, a zasigurno nije imao snage suprotstaviti se plemićkoj samovolji pa je izravno potkopavao autoritet svoga bana. Vojna struka našla se podređena pojedinačnim interesima velikaša.

¹⁰² I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 50.

¹⁰³ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 236.

¹⁰⁴ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 50.

Reakcija bana Ladislava bila je jednostavna – sazvao je sabor u Bihaću, ali zaključci su nepoznati. Budući da su istodobno upućeni apeli za pomoć papi Aleksandru VI. i caru Maksimilijanu,¹⁰⁵ vjerojatno je da ban nije polagao nade u uspjeh sabora.

Istodobno su velikaši u Slavoniji bili suviše zauzeti međusobnim borbama pa se Slavonija opet susrela s njemačkim *landsknechtima* koje je doveo zagrebački biskup Osvald Tuz da vrati posjede koji su ranije dodijeljeni Ivanišu Korvinu. No uz pomoć vojske Pavla Kinižija Ivaniš je porazio Nijemce, a konačno je sklopljen sporazum.¹⁰⁶

Osmanlije su koristili ovakvu situaciju i nastavili pljačkaške prodore u kojima su stradali krajevi sve do Kranjske. Godine 1495. Ivaniš Korvin postavljen je za bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i iste je godine sklopljeno trogodišnje primirje. Kad je 1497. godine Ivaniša Korvina zamijenio Juraj Kaniški bila je obrana donekle reorganizirana. Iste godine izbio je korupcijski skandal kad se otkrilo da je od 1.800.000 forinti prikupljenog poreza u kraljevskoj blagajni završilo samo 60.000. Okrivljen je i globom kažnjen vrhovni blagajnik, pečuški biskup Sigismund Ernušt.¹⁰⁷

Obrana je izjedana iznutra jednako kao i izvana.

Osmanski prepad 1498. godine završili su dvama porazima od vojske Ivaniša Korvina pa je Skender-beg nakratko odustao od provala. Osmanlije su se koncentrirali na pustošenje Dalmacije, ali kad je 1500. godine Skender-beg napao Jajce opet ga je porazila vojska Ivaniša Korvina koja je 1501. godine došla u pomoć.¹⁰⁸

Pod vodstvom Ivana Tarczaya nova vojska krenula je opskrbiti Jajce i u teškoj borbi pobijedila je tursku zasjedu. Iste su godine slavonski velikaši na čelu s banom Jurjem razbili provalu turskih akindžija. Ovi neuspjesi doveli su do novog primirja 1503. godine.¹⁰⁹

Uspjesi hrvatsko-ugarske strane u borbama protiv Turaka bili su samo taktički i privremene naravi. Lako je uočljivo kako su se postavljeni banovi sve više morali pouzdati u dobru volju nepouzdatih velikaša, a pojedine inicijative poduzete su isključivo na volju bana Ivaniša, odnosno Jurja. Primjerice, vojska Ivaniša Korvina koja je prekinula opsadu Jajca bila je mješovita velikaško-banska. Prema Klaićevim riječima: *Nešto mu je od vojske priveo po kraljevom nalogu Emerik Cobor; osim toga dobio je od palatina Petra Gereba 200 konjanika i dvije kohorte pješaka; no najviše četa skupio je sam, pošto su se njegovim banskim banderijama pridružili još banderiji Frankapana, Karlovića (Kurjakovića), Zrinskih i drugih*

¹⁰⁵ Isto, str. 50.

¹⁰⁶ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 238.

¹⁰⁷ Isto, str. 247.

¹⁰⁸ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 52.

¹⁰⁹ Isto, str. 54.

knezova.¹¹⁰ Jedini put kada se kralj izravno umiješao bilo je kad je poslao Tarczayevu kolonu da opskrbi Jajce. Samo Jajce trpjelo je teške napade i nalazilo se u potpunom okruženju duboko u Bosni. Međutim, opet se pokazala učinkovitost sustava koji je uspostavio Matija Korvin i koji se držao bez obzira na sve turske napade i nebrigu koju je pokazivala kraljevska vlast. Obrana je ovisila o naporima velikaša i ograničenim resursima banske vlasti. Mažuran primjećuje: *Nova granična crta bila je zapravo ruševina nekadašnjeg sustava obrane kralja Matije, vjerno oslikavajući opće vojno i političko nazadovanje koje će se u skoroj budućnosti pretvoriti u pravu katastrofu*.¹¹¹

Vojsku i državu mučio je prije svega nedostatak novca jer se na opustošenim područjima porezi nisu mogli redovito ubirati. Čak i pored toga miješao se car Maksimilijan i podređeni mu velikaši u ratove protiv Mletačke Republike, tzv. rat Cambraiske lige. Premda je u jednom trenutku situacija za Mlečane bila teška, njihovi pristalice unutar samog kraljevstva poznavali su situaciju bolje te je tako Tomo Bakač (živio 1435.-1521., upravitelj Zagrebačke biskupije i mentor kralja Ludovika II.) dobro razumio da je državna blagajna prazna, plemstvo neće dati sredstva, a staleži se teško odlučuju na djela.¹¹²

Godine 1511. obnovile su se velike turske provale prilikom čega su teško pogođeni posjedi Frankopana i Karlovića. Godine 1512. za bana je postavljen palatin Emerik Perenyi koji je okupljao mješovitu bansko-plemičku vojsku, ponajviše uz pomoć Bernardina Frankopana.¹¹³ Međutim, promjena prilika u Osmanskom Carstvu nije išla u korist mira. Kad je Bajazida II. svrgnuo njegov sin Selim, u Osmanskom Carstvu opet je prevladala ratobornost i nasrtljivost. Ime Selima I. *Strogog* (ponegdje nazivan i *Okrutnim*) prvenstveno se veže uz osvajanja na istoku. Naime, Selim je 1514. godine porazio svoje velike konkurente, Safavide. Bitka kod Kaldirana pokazala je premoć vatrenog oružja nad safavidskim kizilbašama. Safavidsko Carstvo bilo je poraženo, ali ne i uništeno te je ostalo moćan konkurent na istoku.¹¹⁴ Mnogo značajnija bila je pobjeda nad Mamelucima u Egiptu, također zahvaljujući vatrenom oružju. Stanford Shaw ističe: *Selimovo osvajanje arapskog svijeta osiguralo je Osmanskom Carstvu nove izvore bogatstva, žitarica i poreznih prihoda iz Egipta i Sirije, zlato i robove iz središnje Afrike i velik ugled sultana u muslimanskom svijetu kao vođe muslimanskog carstva*.¹¹⁵

¹¹⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 261.

¹¹¹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 54.

¹¹² V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 289.

¹¹³ Isto, str. 297.

¹¹⁴ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 8. vezak, str. 383.

¹¹⁵ Isto, str. 384.

Premda se Selimova vladavina u Osmanskom carstvu uglavnom povezuje s osvajanjima na istoku koja su neizravno utjecala i na situaciju na Balkanu, bitno je istaknuti da cijelo to vrijeme osmanske snage nisu mirovale ni na granicama Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. U ovim borbama istaknuo se novopostavljeni ban Petar Berislavić kojemu je u ljeto 1513. godine uspjelo poraziti osmanski pohod kod Dubice. Klaić gubitke procjenjuje na 2.000-7.000 *Turaka*, među palima bili su četiri vojvode, a peti je dopanuo ropstva, te bi s drugim sužnjima poslan kralju Vladislavu na dar.¹¹⁶

Naravno, premda je i ovaj uspjeh bansko-plemićke vojske bio znatan i moralno važan, u strateškom smislu značio je veoma malo. Još u jesen 1512. godine u osmanske ruke pali su Srebrenik, Soko, Tešanj i Brčko, odnosno cijela Srebrenička banovina.¹¹⁷ Ovako su Turci uklonili jednu od prepreka čija je primarna svrha bila obrana granice. Štoviše, 1514. godine zauzeli su Čačvinu i Sinj.¹¹⁸

Iz navedenoga vidimo da je politika sultana Selima, premda koncentrirana na istok carstva, uz pomoć lokalnih begova polako i sigurno nagrizzala stabilnost obrane na granici s Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom. Zapravo se samo pripremao teren za daljnja osvajanja.

Pokušaj pokretanja križarskog rata 1514. godine pretvorio se u katastrofu kad je pohod prekinut, a križari počeli pljačkati. Mnogo je ova situacija nalikovala pokoljima koje su počinili prvi križari na pohodu u Svetu zemlju. Klaić navodi da je ova pobuna križara rezultirala smrću do 70.000 ljudi i do 400 plemića.¹¹⁹

Opet vrijedi naglasiti, premda brojke mogu biti i pretjerane, one služe da prikažu katastrofalno stanje.

U nadolazećim godinama obrana granica ponajviše se veže uz banovanje Petra Berislavića (banovao 1513.-1520.). Osim što je ban organizirao suzbijanje turskih provala, premda s polovičnim uspjehom, mahnito je radio na skupljanju sredstava, jer kako je već rečeno, financijski sustav doživio je slom nedugo nakon smrti Matije Korvina. Berislavić je tako bio prisiljen krpiti svoj vojni proračun i logistiku te između ostaloga saznajemo da je dobio 1.500 dukata zaštitnine od Dubrovčana, 2.000 dukata od pape Leona X. (trajanje pontifikata 1513.-1521.), 20.000 dukata od pape koji su došli preko egerskog kantora Bernarda te drugi ratni materijal uključujući barut, sumpor, salitru, topove i žito. Mogao je Berislavić okupiti vojsku od 500 konjanika i 2.000 pješaka, a u pomoć je dolazilo 5.000 Čeha da mu pomognu u

¹¹⁶ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 302.

¹¹⁷ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 54.

¹¹⁸ Isto, str. 55.

¹¹⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 304.

napadu na Turke.¹²⁰ Međutim, nakon pljačkaškog pohoda po Bosni Berislavićeva vojska razbijena je kod Novigrada (vjerojatno na moru). Štoviše, Turci su napali Jajce koje je jedva spasio palatin Perenyi.¹²¹

Ban Berislavić nastavio je pružati otpor, podupiran od pape i lokalnih velikaša. Povremeno je izvodio i napade, ali njegova vojska bila je suviše feudalna u naravi da bi preuzela inicijativu. Tako je prilikom napada na turski kaštel u blizini Skradina Berislavić predvodio vojsku koju su čini knezovi Frankopani, knez Ivan Karlović i knez Kozulić od Ostrovice. Bitka je bila neuspješna i banova vojska se povukla.¹²²

Osmanske provale su nastavljene i u njima su teško poharani posjedi velikaša i oslabljena njihova ekonomska snaga, a posredno i vojna sposobnost. Berislavić je najvećom požrtvovnošću uspio opskrbiti Jajce, ali nije mogao parirati ogromnim osmanskim resursima. Naime, Berislavić se u maniri pravog renesansnog vojskovođe zalagao za izvanredne žrtve, tj. široku koaliciju velikaša pod jedinstvenim zapovjedništvom, ali kako govori Klaić, ova inicijativa *izjalovila se zbog otpora privilegiranih staleža i družina*.¹²³

Otpor bana Berislavića nije prošao nezapaženo na zapadu te mu je tako više puta pružio i obećavao pomoć čak i mladi car Karlo V. (car Svetog Rimskog Carstva 1519.-1526.).¹²⁴ No pomoć je došla prekasno jer je ban Berislavić poginuo u turskoj zasjedi. Osim same činjenice da je poginuo ban Berislavić, a koju nam donosi njegov životopisac, zanimljiv je i karakter njegove vojske koju je vodio u trenutku smrti. Naime, u trenutku pobjedničkog pohoda njegovi su se vojnici previše udaljili goneći Turke, a ban je ostao izoliran i poginuo je u iznenadnom napadu skupine Turaka.¹²⁵

Činjenica da su se banovi vojnici (među kojima je bio i budući vođa uskoka, Petar Kružić¹²⁶) previše raspršili još uvijek odaje pretežito srednjovjekovni karakter njegove vojske – sastavljena od ljudi lokalnih velikaša, relativno loše disciplinirana i osim zajedničkog zapovjednika u osobi bana, posve nepovezana i nekoordinirana.

Gubitak bana Berislavića bio je težak moralni udarac, ali u općem strateškom smislu mnogo veći gubitak predstavljao je gubitak Šapca. Premda su na pojedinim pozicijama bili veoma sposobni ljudi, primjerice jajački ban Petar Keglević, opća situacija bila je loša. Klaić tako prenosi zapis mletačkog poslanika tajnika Franje Massara koji je u jednoj rečenici sažeo

¹²⁰ Isto, str. 308.-309.

¹²¹ Isto, str. 310.

¹²² Isto, str. 338.

¹²³ Isto, str. 341.

¹²⁴ Isto, str. 343.

¹²⁵ Isto, str. 344.

¹²⁶ Isto, str. 344.

osnovnu bit problema: *Gospoda su kriva za sve zlo, a plemići, kojih ima 43.000, uvijek su nesložni; postupaju pak i rade uvijek s varkom i prijevarom, te se mora zato vazda dobro paziti kad se hoće koji posao s njima obaviti.*¹²⁷

Stupanje sultana Sulejmana (vladao 1520.-1566.) na prijestolje isprva nije dobilo veliku pozornost, ali odmah po stupanju na vlast počeli su veliki turski udarci. Godine 1521. osvojen je Šabac čija je posada izginula do posljednjeg čovjeka. Osmanski Turci poharali su Srijem i opkolili Beograd, a aktivni su bili i u Bosni, premda ih je ovdje sputavao otpor jajačkog garnizona pod Petrom Keglevićem. Postavljanje Ivana Karlovića za bana nije olakšalo situaciju, a kraljevska vlast postala je svjesna ozbiljnosti situacije tek nakon pada Beograda.¹²⁸

Godine 1522. osvojen je Knin, ali sljedeće godine turski su uspjesi bili minimalni jer se u Hrvatskoj sve više angažirala vojska nadvojvode Ferdinanda. Situacija je postajala sve teža, a pritisak na bana Karlovića neizdrživ. Nadvojvoda Ferdinand u tom je trenutku poslao u pomoć 200 konjanika i 600 pješaka koje je sam platio.¹²⁹

Kad je 1524. godine opkoljen Klis, a pomoć kralja Ludovika nije stizala, hrvatski staleži sve više su se uzdali u Ferdinanda. Ferdinand je koristio situaciju i preuzimao simpatije plemstva, ali istodobno je slao pomoć u oružju i obvezao se o svom trošku plaćati posade nekih gradova.¹³⁰

Sposobnost i inicijativnost pojedinih zapovjednika poput Krste Frankopana i bana Karlovića na jugu te kaločkog nadbiskupa i kapetana južne Ugarske, Pala Tomorija na sjeveru nisu mogle preokrenuti stratešku situaciju u korist kraljevstva. Sagledajući sveopću situaciju ostaje iznenađujuće kako su kralj Ludovik II. i njegovi suradnici sporo reagirali na opasnosti i kako nije pokretan preustroj vojske ni trideset godina nakon Krbavske bitke.

Osmanska vojska i država nesumnjivo su se pokazale superiornima protivniku, prije svega u organizaciji i centraliziranosti koja je ipak ostavljala begovima i pašama dovoljno samostalnosti da vrše samostalne pohode te stalno uznemiravaju i slabe protivnika. Pritom je osmanska vojska pretrpjela i brojne poraze, ali više su to bili rezultati lokalnih napora sve iscrpljenijih velikaša ili banova.

Stanford J. Shaw ističe: *Velika osvajanja u 15. stoljeću izvedena su u prvom redu na štetu protivnika koje je karakterizirala slabost vojnih redova i unutarnja neorganiziranost razne vrste.*¹³¹

¹²⁷ Isto, str. 352.

¹²⁸ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 58.-59.

¹²⁹ Isto, str. 61.

¹³⁰ Isto, str. 63.

¹³¹ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 9. svezak, str. 461.

Malo koji citat bolje bi oslikao stanje u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

2.4. Mohačka bitka – strateška prekretnica u ratovima protiv Turaka

Obrana Hrvatske i Ugarske pred samu Mohaču bitku i dalje je ovisila o inicijativi hrabrih pojedinaca koji su svojom snalažljivošću nastojali pokrpati rupe u obrani. Primjerice, 1525. godine Krsto Frankopan je novcem koji je dobio od kralja unajmio 200 konjanika i 1.000 pješaka, a još je 500 konjanika dobio od nadvojvode Ferdinanda. Pomoću drugih velikaša skupio je vojsku od 2.000 konjanika i 5.000 pješaka s kojom je dopro do Jajca i vješto se povukao kroz neprijateljski teritorij.¹³²

Prilike su bile obilježene i unutarnjim sukobima - nepopularnošću bana Tahyja i Batthyanyja.¹³³ Štoviše, položaj vrhovnog kapetana vojske protiv Turaka preuzeo je Nikola Jurišić Zadranin koji je bio u Ferdinandovoj službi.¹³⁴ Postavljanjem Ferdinandovog čovjeka na ključan vojni položaj Habsburgovcima je uspjelo dobro se infiltrirati u teritorije i službe Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva čak i prije Cetinskog sabora.

Još veći problem kraljevstvu predstavljalo je nepostojanje vojske i zapovjednika. Sulejman je dotad imao oko 100.000 ljudi i 300 topova pa je proglašena opća mobilizacija.¹³⁵ Problem vodstva bio je još veći jer nije bilo kompetentnoga i podobnoga vojskovođe. Klaić prenosi zapis Ivana Tomašića koji kaže da Mađari nisu imali *nikakve ratne vještine, nego samo neku drsku smjelost i zvjerski bijes kojima su mislili sve Turke već pri prvom sudaru progutati*.¹³⁶

Kad je Sulejman počeo sa svojom kampanjom hrvatsko-ugarska vojska propustila je nekoliko prilika da barem uspori njegovo napredovanje, a bio je ovo prije svega rezultat loše organiziranog vodstva i logistike.

Primjerice, Pavao (Pal) Tomori tražio je *samo 4.000 pješaka i 10.000 konjanika da bi zakrčio Turcima prijelaz preko rijeke Save. Ali nije ništa dobio, i tako sa svojih kukavnih 1.000 konjanika i 500 pješaka nije mogao ni misliti da brani Turcima prijelaz preko Save i da štiti slabo utvrđene i još slabije opremljene gradove u Srijemu*.¹³⁷ Nadalje, nuncij Burgio pisao je:

¹³² S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 49.-50.

¹³³ Isto, str. 50.

¹³⁴ Isto, str. 50.

¹³⁵ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 419.

¹³⁶ Isto, str. 420.

¹³⁷ Isto, str. 420.

*...mi nemamo nijednog topa. Kralj Ludovik ne bi mogao otpraviti k Pavlu Tomoriju i k palatinu svoga glasnika da mu ja nisam dao za to potrebnih novaca.*¹³⁸

U srpnju je Sulejman zauzeo Petrovaradin nakon žestokog otpora miješane skupine Hrvata i papinskih plaćenika pod vodstvom Jurja Alapića. Tursko napredovanje nastavilo se prelaskom preko glasovitog mosta preko Drave kod Osijeka, a kraljeva reakcija bila je troma. Klaić iznosi brojku od 200.000 ljudi i 300 topova¹³⁹, a Pavičić ju preuzima dodajući da je od ovog broja bilo najmanje 80.000 konjanika te da je to bila najveća vojska koju je Europa vidjela.¹⁴⁰

Najdragocjenije i najdetaljnije svjedočanstvo o Mohačkoj bitci i događajima koji su joj prethodili donosi kancelar Stjepan Brodarić koji je o bitci ostavio opsežan zapis. Iz njegovog zapisa očito je da je kraljeva vojska bila pretežito feudalnog, mješovitog karaktera – 4.000 kraljevih konjanika, 300 konjanika i 1.200 pješaka sepuškog grofa, oko 5.000 papinih plaćenika i 1.500 poljskih opkopara.¹⁴¹

Pribrojivši druge županijske i plemićke vojske koje su se pridružile, Brodarić veličinu hrvatsko-ugarske vojske procjenjuje na najviše 20.000 naoružanih ljudi.¹⁴² Međutim, govoreći o veličini turske vojske Brodarić je proturječan, pa dok u zapisima o Mohačkoj bitci govori o 300.000 ljudi, od čega 70.000 spremnih za borbu i 400 topova, tako Petru Tomiziju piše da je bilo 200.000 ljudi, od čega 80.000 spremnih za rat.¹⁴³

Premda se brojke koje iznosi Brodarić mogu staviti pod znak upitnika u oba slučaja, izvjesno je da je vojska sultana Sulejmana bila veoma nadmoćna. Pod pojmom „spremni za borbu“ ili „spremni za rat“ Brodarić vjerojatno podrazumijeva ljude koji bi prema današnjoj terminologiji bili smatrani „borbenim sektorom“. Naime, u vojsci kakva je bila Sulejmanova i sa sobom nosila ogroman broj topova i logistike (prema Klaiću, Turci su sa sobom donijeli svu građu kojom su kasnije izgradili most na Dravi¹⁴⁴), vjerojatno je u turskoj vojsci bio i razmjernan broj neborbenog osoblja – konjušara, štitonoša, oružara, sluga i drugog osoblja koje je pratilo vojsku na pohodu.

Od Brodarića saznajemo da su i u osmanskoj vojsci služili strani plaćenici, Nijemci i Talijani, a koji su navodno Pavlu Tomoriju davali tajne savjete. Naime, Osmanlije su se uvelike

¹³⁸ Isto, str. 420.

¹³⁹ Isto, str. 422.

¹⁴⁰ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 53.-54.

¹⁴¹ Stjepan Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, Kulturno-informativni centar „Privlačica“, Vinkovci, 1990., str. 34-35.

¹⁴² Isto, str. 41.

¹⁴³ Isto, str. 42.

¹⁴⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 422.

uzdali u zapadnjačko umijeće u rukovanju vojnom tehnikom te su topove i druge ratne sprave često povjeravali strancima.¹⁴⁵ (Sultan Mehmed II. *Osvajač* još je 1452. godine uposlio Urbana od Transilvanije da mu izgradi ogroman top kojim su rušeni Teodozijeve bedeme Carigrada. Navodno ga je opsluživalo 700 ljudi.¹⁴⁶)

Na ishod buduće bitke nemalo je utjecalo i častohleplje kralja Ludovika na kojega su utjecali savjetnici i velikaši te se odustalo od čekanja Krste Frankopana i njegove vojske, navodno da im ne otme pobjedu. Sam Brodarić bio je jedan od onih koji su kralja odgovarali od bitke.¹⁴⁷

Govoreći o postavljanju zapovjednika Brodarić izlaže još veći metež koji je pritom vladao. Ispitavši mišljenje prisutnih kralj je za zapovjednika postavio Pavla Tomorija i Jurja Zapolju. Kako Brodarić piše, *iako nisu svi naročito odobrili to imenovanje redovnika, a neki su to čak i dosta teško primili, no kasnije se ipak vidjelo da su bili veoma poslušni izabranom vođi*. Usput govoreći, Pavao Tomori samog je sebe smatrao nedoraslim zadatku.¹⁴⁸

Pred samu bitku, kako Brodarić navodi, unatoč tomu što je prihvaćen autoritet zapovjednika, vojske su ipak logorovale zasebno.¹⁴⁹ Opisujući tijek bitke Brodarić nije kritičan ni prema kralju ni vodstvu vojske, ali ističu se neki detalji koji mogu donekle pomoći u razumijevanju razloga ugarskog poraza.

Sama bitka počela je oko tri sata poslijepodne, nakon što su vojske već neko vrijeme stajale međusobno suočene.¹⁵⁰ Opisujući sam početak bitke Brodarić piše: *Pošto je dan ratni znak, muževno su se sukobili s neprijateljem oni koji bijahu u prvom bojnom redu, te su i svi naši topovi opalili, ali ne naudiše naročito neprijatelju*.¹⁵¹

Navedeni citat otkriva bitnu osobinu renesansnog ratovanja o kojoj govori Howard: *Tijekom opsade veliki su topovi nanosili goleme i trajne štete, ali su kao pojačanje na bojnom polju bili malo učinkoviti u odnosu na njihove troškove. Ti se troškovi nisu odnosili samo na cijenu toga oružja već i na poteškoće vezane uz njegovu primjenu na bojišnici. (...) Niti na bojnom polju topovi nisu u potpunosti zarađivali za sebe. Njihova je nepokretljivost uzrokovala da ih je trebalo – radi maksimalne učinkovitosti paljbe – staviti ispred redova vojske ili u razmacima između pojedinih formacija kako bi se dobila glasna „salva“ ili pozdrav neprijateljskim snagama. (...) Ipak, budući da se topovima pucalo sporo i zbog poteškoće s*

¹⁴⁵ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, str. 43.

¹⁴⁶ Skupina autora, *Velike bitke*, str. 102.

¹⁴⁷ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, str. 44.

¹⁴⁸ Isto, str. 36-37.

¹⁴⁹ Isto, str. 44.

¹⁵⁰ Isto, str. 50.

¹⁵¹ Isto, str. 51.

gađanjem u metu – što je bilo posljedica trzaja unatrag, kao i zbog razlika između promjera taneta i promjera cijevi koju su proizvođači topova dopuštali – oni često nisu nanosili veće gubitke.¹⁵²

Prema Brodariću: *Ratni topovi postavljeni su odmah iza čela vojske.*¹⁵³ Međutim, ovdje nestaje svaka sličnost u vođenju renesansne bitke na strani hrvatsko-ugarske vojske.

Pavao Tomori i Petar Perenyi predvodili su juriš koji je potisnuo Turke, a potom se sukobio s anadolskom konjicom. U konačnici juriš je propao pred turskim topovima i u sukobu s janjičarima. O ovome Klaić piše: *Neki su se probili sve do janjičara. (...) Ali sada stali su verigama sapeti topovi turski rigati vatru na Ugre, koji se bijahu odviše blizu prikučili, te su ih nemilo rušili i ubijali. K tomu oborili se na njih i janjičari sa svojim ubojitim oružjem (vatrenim oružjem, G. Ž.), dok je u isti mah Balibeg s konjaništvom s boka i iza leđa navalio.*¹⁵⁴

Brodarić o ovoj fazi bitke piše: *U međuvremenu, pošto su naši navalili na neprijatelja, i hrabro se protiv njega borili, i pošto je kraljeva trupa tamo požurila s oklopnicima, što je brže mogla, počelo se uslijed toga pomjerati desno krilo, a vjerujem, mnogi uplašeni od topova, koje je neprijatelj tek sada po prvi puta upotrijebio, počeli su iz toga krila bježati. To, kao i česti udarci granata, koje su letjele iznad naših glava i po nama, koji smo bili uz kralja, unijelo je u sve veliki strah.*¹⁵⁵

Ni ovo nije bila jedinstvena pojava, da topovi razorno utječu na vojsku. Howard i ovome pridaje pozornost: *Takva salva mogla se pokazati razornom za četverokute pješastva, koji su brojali nekoliko tisuća vojnika, ako su se razvili u borbeni poredak ravno ispred. Stoga je prvi cilj Švicaraca uvijek bilo osvajanje neprijateljskih topova prije nego što su nanijeli kakvu ozbiljnu štetu.*¹⁵⁶

Juriš ugarskih snaga možda se može sagledati i u tom kontekstu, s ciljem da se neutraliziraju turski topovi. No, uzimajući u obzir mješovit i slabo organiziran karakter hrvatsko-ugarske vojske, vjerojatnije se radilo o pokušaju da se jednim udarom unese metež i hrabrošću izbori pobjeda. Međutim, turska vojska svoje je topove iskoristila učinkovito i kako izvori navode, iz neposredne blizine. Ugarski juriš bio je vođen više u maniri srednjovjekovnih vitezova, a ne discipliniranog napredovanja renesansnih vojski. Ovdje se u svom najpogubnijem svjetlu pokazala vojna „proturenesansa“ u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Možda ponajviše

¹⁵² M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 38-39.

¹⁵³ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, str. 46.

¹⁵⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4. svezak, str. 425.

¹⁵⁵ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, str. 51.

¹⁵⁶ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 39.

stoga jer su hrvatsko-ugarsku vojsku renesansnom umijeću poučili sami Turci učinkovitim upotrebom vatrenog oružja i zavidnim stupnjem discipline.

Razmjeri poraza bili su neizmjeni; prema Brodariću, ubijeno je oko 25.000 ugarskih i hrvatskih vojnika, a u cijelom ratu mrtvih i zarobljenih bilo je oko 200.000 žrtava.¹⁵⁷

Istu brojku Brodarić iznosi u pismu već spomenutom Petru Tomiziju, no treba ju promatrati u vremenskom kontekstu nastanka. Zbog prijeke potrebe za vanjskom pomoći moguće je, pa čak i vjerojatno, da su svi autori, uključujući Brodarića bili skloni pretjerivanju u svojim apelima za pomoć. Same brojke opet prvenstveno prikazuju razmjere katastrofe i ne odražavaju nužno namjeru autora za faktografskom točnošću.

Mohačka bitka presudan je događaj u povijesti Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva i gurnulo je ostatke ovog kraljevstva na novi put razvoja. Kako piše Slavko Pavičić: *Bitka na Mohačkom polju (29. kolovoza 1526.) smatra se prekretnicom ne samo za Hrvate, nego još više za Mađare, ali ujedno i za susjedne njemačke krajeve Austrije, a preko njih i za cijeli europski zapad.*¹⁵⁸

Samu bitku nerijetko se promatra kao posljednje uporište hrvatsko-ugarskog otpora kao neovisne države. Međutim, nije pretjerano tvrditi da je Mohačka bitka bila i posljednje uporište zastarjelih srednjovjekovnih podjela u vojsci. Vrijeme najteže vojne krize tek je dolazilo, ali od tada se Hrvati u ratovima protiv Turaka sve više vode renesansnim poukama primljenima sa zapada.

3. Habsburško razdoblje do Žitvanskog mira

¹⁵⁷ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, str. 57.

¹⁵⁸ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 59.

Razdoblje od Krbavske bitke do bitke kod Siska naziva se i Stogodišnjim ratom protiv Turaka. Sam pojam rasprostranjen je u hrvatskoj historiografiji i udžbeničkoj literaturi, a koristi ga i Mirko Valentić tvrdnjom: *Već su i suvremenici procijenili da je Stogodišnji rat započeo godinom „propasti“ hrvatskog plemstva na Krbavskom polju 1493. godine, kada je i hrvatski ban Mirko Derenčin završio kao turski rob.*¹⁵⁹ Međutim, autor ne nudi nikakva objašnjenja pojma „Stogodišnji rat“, a u mnoštvu druge već navedene literature pojam se koristi rijetko, uvjetno ili ga se uopće ne koristi. Ivo Goldstein tvrdi da je *teško govoriti o stogodišnjem hrvatsko-osmanlijskom ratu 1493-1593.*¹⁶⁰ Osnovnim uzrokom smatra da *u historiografiji koja se prvenstveno bavi vojno-političkim događajima, a takva je pretežno do sada bila i hrvatska historiografija, prekretni događaj može biti samo onaj vojnog ili političkog karaktera.*¹⁶¹

Budući da je razdoblje ratovanja često bilo prekidano primirjima, a Krbavska bitka bila je dio sukoba koji su se izravno nadovezivali na prethodne borbe, ovdje ne uzimam Krbavsku bitku kao kronološku odrednicu početka niti Sisačku bitku uzimam kao odrednicu završetka ratova. Naime, bitka kod Siska bila je samo uvod u novi, tzv. „Dugi rat“, a potpisivanjem Žitvanskog mira 1603. godine *nastaje duže razdoblje relativnog mira na habsburško-osmanskim granicama u Ugarskoj i Hrvatskoj. Tako sve do 1663. godine nije bilo velikih vojnih sukoba između dviju sila.*¹⁶²

Budući da je razdoblje između Žitvanskog mira i novog rata 1663. godine obilježeno Tridesetogodišnjim ratom, vjerskim i unutarnjim sukobima, razdoblje 17. stoljeća samo ću ukratko spomenuti u kontekstu nasljeđa renesansnih ratnih umijeća koja su se dobrim dijelom prenijela i u ovo, barokno stoljeće.

1. Sukobi od Mohačke bitke do smrti Sulejmana Veličanstvenog

Razdoblje ratova s Turcima nije prestalo, ali nakon Cetinskog sabora dodatno se zakomplicirala politička situacija, a obrana protiv Turaka morala je funkcionirati uzdajući se ponajviše u Habsburgovce.

Upravo se u ovom periodu najviše ispoljila ona osobina ratovanja u renesansi da su odlučujuće bitke bile izuzetno rijetke, a većina sukoba bila je razmjerno niskog intenziteta i sastojala se od pljačkaških pohoda, pograničnih čarki i opsada utvrda. Djelomično objašnjenje nudi Goldstein: *prevelika slabost hrvatsko-ugarske vojske da se bori na otvorenom polju i*

¹⁵⁹ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 4.

¹⁶⁰ Ivo Goldstein, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“ u: Zbornik radova: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1997., str. 25.

¹⁶¹ Isto, str. 25.

¹⁶² Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 109.

*osmanlijski način ratovanja do polovice 16. stoljeća pri čemu su i upadi akindžija bili način da se izbjegne odlučujuća bitka.*¹⁶³

Strogo vojnički gledajno, bila je ovo era opsada uz svega nekoliko bitaka koje nisu donijele odlučujući uspjeh nijednoj strani. Howard ovo smješta u opći renesansni kontekst: *...razvitak fortifikacija, uvođenje defenzivne takvike na bojištu, troškovi uzdržavanja plaćeničkih vojski i profesionalni oprez zapovjednika – objašnjava zašto su tijekom više od stotinu godina ratovi u Europi bili dugotrajni i neodlučni, zašto su tinjali kao vlažno drvo i izazivali golema razaranja seoskih područja poput neke kronične bolesti s kojom se pacijent filozofski, iako s tugom pomirio, i nisu nikada vodili stvaranju novih modela političkog poretka.*¹⁶⁴

Premda se Howard prije svega koncentrira na europske ratove i previđa sukobe s Osmanskim Carstvom, ipak su se na habsburško-osmanskoj granici vodili najteži sukobi ovakvog karaktera kakve je srednja Europa upoznala tek u Tridesetogodišnjem ratu. Štoviše, ratove u Europi karakterizirali su iscrpljujući sukobi relativno ravnopravnih protivnika – Francuske i Habsburgovaca. Na prostoru habsburško-osmanske granice izrazita je bila nadmoć Turaka, a i njihov drugačiji pristup ratu.

Nedugo nakon pobjede na Mohaču razbuktao se građanski rat u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Ovaj rat također su prije svega karakterizirale opsade: godine 1527. u opsadi Varaždina poginuo je Zapoljin pristaša Krsto Frankopan,¹⁶⁵ a 1529. godine Šimun Erdödy napada Gradec, ali odbijaju ga Ferdinandovi plaćenici – Španjolci i Nijemci.¹⁶⁶

Bio je ovo još jedan značajan susret sa zapadnoeuropskim plaćenicima, a otada ih je bilo sve više.

Godine 1528. konačno se predalo Jajce, a ubrzo nakon toga pala je cijela Jajačka banovina. Bio je ovo značajan vojni, ali i moralni udarac.¹⁶⁷ Godine 1529. Sulejman je poduzeo znamenitu opsadu Beča, ali bez uspjeha. Osim njemačkih *landsknechte* i španjolskih plaćenika koji su branili grad, Sulejman je morao uzmaknuti i pred nepovoljnim vremenskim prilikama.¹⁶⁸ Sljedeći pohod 1532. godine propao je zbog dugotrajne opsade Kisega.¹⁶⁹

¹⁶³ ¹⁶³ I. Goldstein, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“, str. 23.

¹⁶⁴ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 45.

¹⁶⁵ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 72.

¹⁶⁶ Isto, str. 73.

¹⁶⁷ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 72-73.

¹⁶⁸ Dokumentarni film: *Siege of Vienna 1529*, Produkcija: Military History

¹⁶⁹ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 74.

Međutim, prodori i dugotrajne opsade polagano su lomili obranu. U ožujku 1537. godine pao je Klis, a poginuo je i uskočki kapetan Petar Kružić.¹⁷⁰ Iste godine je pohod carskih plaćenika s ciljem oslobođenja Slavonije pokazao svu jalovost bitaka na otvorenom polju – ne zbog neučinkovitosti renesansne vojske, nego slabog vodstva i logistike. Vojsku od 24.000 vojnika, 8.000 konja, 7-18 teških i oko 40 lakih topova poharana Slavonija nije mogla prehraniti, a nije mogao pomoći ni biskup Šimun Erdödy te se vojska odala pljački.¹⁷¹ Time je pokazala drugo, razulareno lice renesansnog vojevanja.

Vojska pod vodstvom Ivana Katzianera zaglibila je u naplavnoj ravnici rijeke Vuke, potom ostavila tešku opremu, izgubila u borbi jednog od zapovjednika, nekadašnjeg srpskog despota Pavla Bakića, a sljedećeg dana vojska je uništena u svom taborištu između Gorjana i Širokog Polja.¹⁷² Današnja lokacija odgovara tromeđi sljedećih sela: Gorjani – Punitovci – Široko Polje.¹⁷³

Nakon bitke kod Gorjana brzo je pala Slavonija.¹⁷⁴ Iste godine napuštena je posljednja utvrda na istoku Slavonije, Korogyvar.¹⁷⁵ O držanju Korogyvara piše Ive Mažuran: *Iako malobrojna, njegova je posada hrabro napala Turke kad su vozili iz Katzianerova tabora topove u Osijek. Unatoč tome, i dobrim željama staleških poslanika, položaj posade i samoga grada bili su i dalje neodrživi. Opisujući prilike u Slavoniji i posebno se osvrćući na Korog, javio je 22. studenoga kapetan Franjo Zay kralju Ferdinandu da u gradu nema ni hrane ni prada ni olova, i da će ga vojnici morati napustiti najkasnije do 25. studenoga. Prema toj obavijesti nema sumnje da je Korog tada zaista bio napušten i da su ga Turci do kraja 1537. zaposjeli. Na taj način oni su neposredno osigurali zaleđe Osijeku i završili osvajanja na tom prostoru.*¹⁷⁶

Primirje sklopljeno 1547. godine zapravo je bilo priznavanje poraza od strane habsburške strane. Naime, petogodišnje primirje donijelo je privremen predah, ali nije sputavalo Turke da i dalje vrše pljačkaške pohode jer se prodor manje od 4.000 ljudi nije smatrao ratnim činom.¹⁷⁷

Premda su sukobi niskog intenziteta nastavljani i obnavljani, a Turci zauzimali sve veći prostor, odlučujuće su bitke izostajale. Turci su se ograničili na polagano osvajanje teritorija i

¹⁷⁰ Isto, str. 74.

¹⁷¹ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 12.

¹⁷² I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 90.

¹⁷³ Prilog 5 prikazuje šumovitu i djelomično močvarnu ravnicu na tromeđi današnjih sela Gorjana, Punitovaca i Širokog Polja, a Prilog 6 prikazuje dominantan položaj sela Gorjana i pomaže lokalizirati bojište.

¹⁷⁴ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 75.

¹⁷⁵ Za više, pogledati priloge 7 i 8.

¹⁷⁶ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 91.

¹⁷⁷ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 13.

prisilili su Ferdinanda na sklapanje novog, osmogodišnjeg primirja 1562. godine. Kratak predah iskorišten je za utvrđivanje obrane.¹⁷⁸

Smrt kralja Ferdinanda 1564. godine učinila je primirje ništavnim, barem prema mišljenju sultana Sulejmana.¹⁷⁹ Počeo je novi turski pohod, masovan i organiziran poput onih iz 1526., 1529. i 1532. godine. Pohod je propao zbog dugotrajne opsade Sigeta, premda je sam grad osvojen i u njemu skončao ban Nikola Šubić Zrinski, što je osupnulo cijelu Europu.¹⁸⁰

Iz navedenog vidimo da su gotovo svi sukobi između Mohačke bitke i Sulejmanove smrti bili opsadnog karaktera. Naravno, izuzimajući bitku kod Gorjana. Sva turska osvajanja bila su rezultat opsada, bilo dugih ili kratkih, ili pak predaje branitelja. Važnije tvrđave (Kiseg, Klis, Krupa, Siget itd.) Turci su osvojili nakon dugih i krvavih borbi ili su odustali od opsade, kao u slučaju Kisega. Ovaj karakter ratovanja baca i novo svjetlo na razdoblje Sulejmanove vlasti koje je upamćeno po velikim osvajanjima. Naime, osim bitke kod Mohača Sulejman je imao malo spektakularnih uspjeha u kojima bi njegova vojska jednim udarcem osigurala osvajanje velikog teritorija. Josef Matuz o ovome piše: *Süleyman nije bio genijalan ni suviše nezavisan kao vladar. (...) Vjerojatno se na Süleymana gleda kao na najvećeg osmanskog sultana zbog okolnosti što je vrlo dugo živio, i to u vrijeme kad je Osmansko Carstvo bilo na vrhuncu moći.*¹⁸¹

Štoviše, sva njegova osvajanja bila su rezultat dugotrajnog i mukotrpnog ratovanja, prvenstveno u opsadama. Nakon 1526. godine sva tri Sulejmanova pohoda propala su u opsadama dobro utvrđenih i renesansno građenih utvrda – Beča, Kisega i Sigeta. Premda je sultan bio sposoban osvojiti tvrđave i proglasiti se taktičkim pobjednikom, osim Mohača nije bilo spektakularnih uspjeha. Sama pobjeda kod Mohača također je uvelike bila rezultat protivničke bahatosti, a manje Sulejmanovog vojnog genija.

3.2. Nakon Sigetske bitke

Sigetska bitka prekinula je posljednji pohod Sulejmana Veličanstvenog, ali prve godine nakon te bitke nisu bile mnogo mirnije. I dalje su bili brojni turski upadi i porobljavanje, a 1573. godine u Hrvatskom zagorju i Sloveniji buna seljaka očitovala je nezadovoljstvo pučanstva

¹⁷⁸ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 76.

¹⁷⁹ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 13.

¹⁸⁰ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 138.

¹⁸¹ Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 85.

plemićkim nametima. Okrutna odmazda pod vodstvom Gašpara Alapića bila je dvosjekli mač jer je dodatno oslabila već slabu demografsku i poreznu bazu.¹⁸²

U međuvremenu, stalno je pojačavana obrana, građene su nove i obnavljane stare utvrde. Pritom su se borbe s Turcima nastavile, ali pretežito su bile pljačkaškog karaktera ili u manjem broju slučajevi opsade. Primjerice, nakon duge opsade Turcima je uspjelo zauzeti utvrdu Gvozdansko nakon što su svi branitelji pomrli od rana, hladnoće i gladi.¹⁸³

Tada se počela uvoditi i strogo organizirana habsburška uprava, a s njom je došla i napredna vojna arhitektura uznapredovale zapadne renesanse. Najbolji primjer ovoga je novoizgrađeni Karlovac koji je primarno nastao kao vojna utvrda.¹⁸⁴ Unatoč tomu, bila je vojna posada cijele granice relativno malobrojna i skupa za uzdržavanje – nešto više od 5.000 vojnika (od čega su većina bili haramije) uz proračun od 313.344 forinte te još 420.000 forinti za popravke utvrda.¹⁸⁵

Turske provale nastavljale su se i dalje, ali sa sve rjeđim uspjehom, a od 1580-ih inicijativu počinju preuzimati i branitelji i upadati u osvojene krajeve. Naravno, nisu izostajali ni porazi poput pada Bihaća 1592. godine i težak poraz banske vojske Tome Erdödyja kod Bresta.¹⁸⁶

Premda su ovo bile borbe u kojima su sudjelovale stotine, a nekad i tisuće vojnika, nijedna se svojim razmjerima nije mogla nazvati velikim vojnim pohodom do bitke za Sisak. Naime, pohod na Sisak bio je dio velikog prodora vojske Bosanskog pašaluka na teritorij Hrvatske. Snaga osmanske vojske procijenjena je na 18.000 redovitih i 20.000 neredovitih vojnika.¹⁸⁷ Bila je ovo najveća vojska sabrana za jedan pohod u posljednjih nekoliko desetljeća.

Vojske koje su se borile kod Siska imale su u sebi neke feudalne elemente. Primjerice, kod Turaka je bilo mnoštvo Vlaha i neredovite vojske, a na strani bansko-kraljevske vojske nekoliko velikaških banderija. Međutim, ova struktura je sve što je preostalo od sličnosti s vojskom koja se borila na Krbavskom polju 1493. godine. U bansko-kraljevskoj vojsci bilo je oko 1.240 ljudi banske vojske, 2.500 njemačkih plaćenika te plemićki banderiji.¹⁸⁸ Sve ove formacije bile su ustrojene u strogoj disciplini, a jezgru su činili plaćeni profesionalci. Brojnost banderijalnih snaga svedena je na jedva četvrtinu. S druge strane, snaga Hasan-pašine vojske

¹⁸² I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 141.

¹⁸³ Isto, str. 145.

¹⁸⁴ Isto, str. 147.

¹⁸⁵ Isto, str. 146.

¹⁸⁶ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 78-80.

¹⁸⁷ Isto, str. 81.

¹⁸⁸ Isto, str. 81.

različito se procjenjuje na oko *10.000 ljudi u glavnini*¹⁸⁹ i 12.000-16.000 ljudi.¹⁹⁰ Ipak, ključna razlika jest da je ovo bila tipična osmanska vojska koja je već bila nagrižena i nije se mnogo promijenila od vremena Sulejmana Veličanstvenog.

Rezultat je bio gotovo potpun pokolj pašine vojske koja je zakazala u otvorenom sukobu s discipliniranim plaćenicima. „Renesansnost“ bansko-kraljevske vojske u bitci kod Siska nije vidljiva samo po multinacionalnosti ili masovnom korištenju plaćenika, nego i po pojmovima „arkebuzir“, „haramija“, „husar“ i „oklopnik“ koji se sve češće pojavljuju, a posebno govoreći o bitci kod Siska. Još jedan ključan izvor jest slikovni prikaz bitke (Prilog 10) koji prikazuje čudnu mješavinu meteža i kompaktnih kvadratnih formacija – pravih uzora renesansnog vojnog umijeća.

Strateški utjecaj Sisačke bitke bio je sličan onomu Krbavske – važan lokalno, ponajviše u moralnom smislu, ali nije bitno izmijenio odnos snaga. Sisak je zauzet već iste godine, a još veća vojska provalila je u Hrvatsku, ali nije više imala ugled i snagu.¹⁹¹

Nedugo nakon Sisačke bitke razbuktao se tzv. Dugi rat koji se vodio s naizmjeničnim vojnim uspjehom. Naime, osmanska vojska i dalje je bila snažna, ali nije bila sila koja je mogla ozbiljno ugroziti. Žitvanski mir 1606. godine stabilizirao je situaciju na duže vrijeme i Habsburška monarhija posvetila se drugim problemima, a isti je slučaj bio s Osmanskim carstvom. Naime, dotad je kriza u Osmanskom carstvu bila sve vidljivija, ponajviše ona ekonomska koja se očitovala u rastućoj inflaciji.¹⁹²

¹⁸⁹ Isto, str. 81.

¹⁹⁰ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 163.

¹⁹¹ S. Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, str. 82.

¹⁹² I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 178-179.

4. Ratovi u 17. stoljeću i potom

Na habsburško-osmanskoj granici trajala je faza zatišja, ali austrijska vojna prisutnost i dalje je bila veoma živa. Sabori iz 1630., 1635. i 1647. godine iznova su dopuštali ostanak strane vojske,¹⁹³ a premda je trajao Tridesetogodišnji rat, habsburški dvor znatne je snage zadržavao u Hrvatskoj i Slavoniji.

Tridesetogodišnji rat unio je znatne promjene u načine na koje će se voditi budući ratovi, uključujući one protiv Turaka. Premda vojske još nisu posve izgubile svoj renesansni karakter i sadržavale su mnogo plaćenika, napredak u vojnoj tehnologiji i taktici učinio je ratove 17. stoljeća prijelaznom fazom prema ratovanju profesionalnih vojski. Međusobni ratovi europske države su iscrpili, ali istodobno su pridonijeli napretku vojne tehnologije i taktike. Ovo se istodobno poklopilo s nazadovanjem Osmanskog carstva, a uzroci njegovog propadanja suviše su složeni da ih se ovdje obrazlaže. Međutim, uzimajući u obzir obje činjenice potrebno je imati u vidu da su i ratovi 17. stoljeća zadržali neke renesansne osobine te ratove protiv Turaka koji su vođeni u ovom razdoblju ne bi trebalo posve odbaciti kao – *nerenesansne*.

4.1. Promjene u vojnom umijeću i pristupu ratnoj problematici

Lako je spoznatljiva činjenica da Osmansko Carstvo u 17. stoljeću ni izdaleka nije bilo onakav protivnik kao u 15. ili 16. stoljeću. No, pogrešno bi bilo sve turske poraze pripisati unutarnjem propadanju Carstva, a ne uzeti u obzir napredak znanosti, tehnologije i vojnog umijeća pogonjenog renesansom koji se dogodio na zapadu.

Ključnu ulogu u ovim okolnostima imao je Tridesetogodišnji rat koji je bitno oslabio Europu i Habsburšku Monarhiju, ali dugoročno je omogućio ključne promjene u Europi te otada Europa nije bila razdirana vjerskim sukobima i bitno se unaprijedila industrija obrade metala za masovnu proizvodnju oružja.¹⁹⁴

Druga i još ključnija osobina bila je merkantilistički način razmišljanja, odnosno *sposobnost europskih vlada da kontroliraju, ili barem koriste, društveno bogatstvo te da od njega stvaraju mehanizme – birokraciju, fiskalni sustav i vojne snage, koji su im nadalje omogućavali širenje kontrole nad društvom (...)*.¹⁹⁵

Dostignuća u taktici nisu bila ništa manje važna. Tijekom Tridesetogodišnjeg rata Hrvati, Mađari, Poljaci i drugi habsburški vojnici koji su imali iskustva u borbi protiv Turaka

¹⁹³ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 121.

¹⁹⁴ G. Staguhrn, *Knjiga o ratu*, str. 78.

¹⁹⁵ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 59.

donijeli su svoja iskustva u središnju Europu, a istodobno poprimili neka druga iskustva koja su primjenjivale sjeverne države poput Švedske.

Glasoviti švedski kralj Gustav Adolf bio je veliki vojni taktičar te je u toj maniri unio ključne promjene – povećanje dometa topova, ponovno pouzdavanje u hladno oružje u konjičkom jurišu (i odbacivanje *caracole* – taktike koja se uzdala u provokativne napade konjanika koji su korištenjem vatrenog oružja nastojali isprovocirati prerane napade pješaka i njihovo kobno napuštanje formacije), međusobna suradnja svih rodova vojske i učinkovito središnje zapovjedništvo.¹⁹⁶

4.2. Renesansnost u 17. stoljeću

Vojska koju je predvodio talijanski plaćenik Raimondo Montecuccoli bitno se razlikovala od vojski rane renesanse, a da se ne spominju vojske srednjeg vijeka ili „proturenesanse“ nakon Matije Korvina. Međutim, vojske 17. stoljeća još uvijek se nisu uspjele osloboditi nasljeđa renesanse koje je ujedno bilo i najveći teret – plaćeništvo.

Premda su vojske 17. stoljeća upotrebljavale isključio mušketu (pritom posve odbacujući arkebuzu) i učinile ju svojim dominantnim oružjem, taktika pješadije ostala je u mnogočemu ista, osim što je udio kopljanika bio znatno manji.¹⁹⁷

Promjena u oružju nije bila jedina ključna promjena, nego i struktura samih armija, kako ističe Howard.¹⁹⁸

Govoreći o tome, malo što se izmijenilo na samom području Hrvatske i Slavonije. Naime, glasoviti prodor Nikole Zrinskog prema Osijeku i spaljivanje mosta u Osijeku bili su bez sumnje veliki vojni pothvati, ali njihov karakter malo se razlikovao od dubokih prodora kakvi su vršeni u prethodnom stoljeću. Brojčana nadmoć osmanske vojske bila je peterostruka,¹⁹⁹ a upravo u tom kontekstu izveden je „neviteški“ i neočekivan pohod vojske Nikole Zrinskog. Sama činjenica da je pohod izveden zimi bila je neočekivana i u europskom i u osmanskome shvaćanju rata. Sam prodor do Pečuha, spaljivanje okolnih naselja i potom nagli zaokret prema jugu i Osijeku, svojim načinom izvođenja bili su izvedeni gotovo identično kao prodori turskih akindžija u 15. i 16. stoljeću.

¹⁹⁶ Isto, str. 69-70.

¹⁹⁷ *Vojna enciklopedija*, 5. svezak, str. 786.

¹⁹⁸ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, str. 72.

¹⁹⁹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 237.

5. Hrvatsko-turski ratovi kao jedinstvena vojnopovijesna epoha

Ratovi protiv Turaka razdoblje su povijesti koje se duboko ukorijenilo u kolektivnu svijest naroda koji žive na Balkanu, uključujući u tu skupinu Hrvate i Mađare. Neposredan doticaj s islamskim orijentalnim svijetom i granični položaj na rubu kršćanskoga svijeta potrajali su više stoljeća te su morali ostaviti utjecaj ne samo na razvoj zemlje, nego i lokalnih vojski.

Naime, utjecaj turske vlasti vidljiv je i danas (u jeziku, kulturi, onomastici, toponomastici, religiji, političkim granicama i slično), a obilna je literatura napisana o posljedicama osmanske vlasti. Međutim, koliko je osmanski utjecaj odredio tijek vojne povijesti i načina ratovanja – ovo je tema koja je imala relativno sporedan položaj.

Hrvati kao granični narod prema Osmanlijama neizbježno su primili mnogo toga s obje strane, uključujući tu i ratne vještine. Budući da ratovi s Osmanlija obuhvaćaju nekoliko epoha, od srednjovjekovlja, preko renesanse, baroka do prosvjetiteljstva, zanimljivo je promatrati koliko su u Hrvatskoj sva ova povijesna razdoblja ostala neizbježno obilježena znakom osmanskih provala.

Koliko se to odrazilo na vojnu povijest?

Ovdje ću pokušati dati odgovor na ovo pitanje prije svega uzimajući u obzir one elemente koji čine svaki rat – strategiju, taktiku, opremu, naoružanje, rodove vojske itd. U sljedećim potpoglavljima izložit ću na temelju oglednih primjera kako se i koliko renesansnost hrvatske vojske istovremeno orijentalizirala te zašto se ratovi s Turcima mogu promatrati kao jedinstveno razdoblje hrvatske vojne i ratne povijesti.

5.1. Strategija i taktika

Raspravljajući o strategiji i taktici potrebno je imati u vidu da tijekom 15. i 16. stoljeća ova dva pojma nisu bila teorijski razrađena kao što su danas. Pod pojmom vojne strategije podrazumijeva se višestruko nastojanje u svrhu ostvarenja jedinstvenog i dugoročnog cilja, a pod pojmom taktičkog podrazumijeva se ostvarenje konkretnog zadatka u svrhu ostvarenja nekog višeg cilja.

Dakako, osnovni cilj Osmanskog Carstva bio je proširiti njegovu moć, teritorij i utjecaj, ali bitno je zanimljivija njegova sposobnost da svoje strateške ciljeve usklade s vojnim tradicijama feudalne elite i svakodnevnim potrebama najnižih pripadnika vojske. Naime, upravo zbog timarskog sustava i potrebe za proširenjem posjeda stalni osvajački ratovi

Osmanlija i uzdržavanje ratne aristokracije mogli su se ostvariti upravo *sezonskim ratnim aktivnostima*,²⁰⁰ tj. prodorima turskih akindžija. Također vrijedi istaknuti da su u svrhu osmanskih ciljeva nerijetko bili angažirani i kršćani, prvenstveno vođeni svojim materijalnim ciljevima (primjerice, martolozi).

Već je rečeno da su bitke na otvorenom bile rijetke, a većina vojnih sukoba bile su opsade. Međutim, pljačkaški prodori bili su prilično česti – upravo zbog karaktera osmanskog ratovanja koje je od pograničnih jedinica (i martoloza) zahtijevalo da žive od ratnog plijena. Bio je ovo kreativan način da se spoje ekonomske potrebe stanovništva i države s ratnim naporima koji su se zahtijevali u ratnom stanju koje na granici praktički nije ni prestajalo.

Ovi oblici pljačkaških prodora i „sezonskog rata“ bili su ujedno i jedna od svega nekoliko zadaća koju su bile sposobne ispunjavati pogranične osmanske postrojbe koje su većinom bile nedisciplinirane. S druge strane, izuzetna pokretljivost osmanske lake konjice, akindžija, pogodovala je upravo pljačkaškim prodorima, tim više što akindžije nisu bili plaćeni, nego ovisni o ratnom plijenu.²⁰¹

Feudalne vojske sastavljene od teške konjice ili pješadije nisu mogle učinkovito odgovoriti ovim brzim osmanskim prodorima, ali s vremenom je ipak razvijena taktika kojom su se nastojali kazniti osmanski pljačkaši. Budući da su bili prebrzi za tešku konjicu, akindžije se obično nastojalo napasti na povratku kada ih je usporavao plijen i roblje. Neke pobjede poput bitke kod Krušnog polja ili kod Dubice vođene su po ovom principu, ali uspjeh nije bio uvijek zajamčen, što se vidi iz primjera Krbavske bitke.

Moguće je da su i drugi razlozi motivirali obrambene snage da turske pljačkaše napadaju na povratku, a ne samo veći izgledi za uspjeh. U literaturi se ne nalazi spomena što se događalo s plijenom koji je preotet Turcima, ali imajući u vidu da su i hrvatski vojnici bili uglavnom plaćenici (a plaća nije uvijek stizala redovito) moguće je da je jedan od motivirajućih čimbenika bio „opljačkati pljačkaša“ i oteto zadržati za sebe.

Velike bitke na otvorenom bojištu bile su rijetke, ali one koje su se dogodile zanimljive su zbog načina na koji su vođene. Osim detalja koje doznajemo iz pisanih izvora, zanimljiv i prilično pouzdan izvor su renesansni bakrorezi ili drugi slikovni prikazi. Naime, u 16. stoljeću prevladava zaokupljenost jedinstvenim zbivanjem u slikarstvu, a prikazi bitaka svojevrsni su dijagrami tadašnje ratne taktike.²⁰²

²⁰⁰ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 9. svezak, str. 462.

²⁰¹ Ivo Goldstein, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“, str. 23.

²⁰² Peter Burke, *Očevid – Upotreba slike kao povijesnog dokaza*, Antibarbarus, Zagreb, 2003., str. 70.

Konkretan primjer u slučaju hrvatsko-osmanskih sukoba jest bitka kod Siska koja je prikazana na opsežnom bakrorezu. (Prilog 10). Osim što donosi prikaz bojišta i šireg područja na kojemu se vodio pohod, vrijednost ovog bakroreza je u prikazivanju taktike kojom je poražena turska vojska. Naime, prikaz pravilnih i velikih kvadrata vojske jasan je svjedok o disciplini i čvrstoj organizaciji koja je tada zavlada na zapadu Europe, a i u vojskama koje su ratovala na granici. Otada je disciplina bila ključan element koji je odlučivao o pobjedniku.

Osim discipline koja je sve zastupljenija u europskim vojskama, drugi čimbenik koji je bitno pridonosio rastućoj nadmoći nad Turcima bilo je vatreno oružje kojim su kršćanske vojske sve više opremane. Između ostalog, kod Siska je presudila disciplinirana i konstantna paljba arkebuza.²⁰³

5.2. Metode zastrašivanja – preteča psihološkog ratovanja

Strateški cilj osmanske države i vodstva bio je proširiti granice carstva, ne samo radi proširenja teritorija, nego i zbog timarskog uređenja države i velikog utjecaja vojske zbog čega je osvajanje bio svojevrsni egzistencijalni imperativ za samo Osmansko Carstvo.

Kombiniranje strateških i taktičkih ciljeva s ekonomskim interesima pojedinaca (martoloza, akindžija, spahija) pokazalo se uspješnim receptom u čišćenju teritorija koji je potom priključivan Osmanskom Carstvu. Svojevrsno psihološko ratovanje bila je jedna od glavnih metoda u ovoj „depopulaciji“ teritorija.

Akindžije su i ovdje imale neizostavnu ulogu, ponajviše iz razloga jer su svojim vojničkim osobinama i kvalitetama bili idealan rod vojske za ovakav zadatak. Brzi prodori akindžija nisu se sastojali samo od ubijanja i porobljavanja stanovništva određenih krajeva, nego i od širenja straha i uništenja ekonomske baze stanovništva što je posljedično vodilo iseljavanju i ostvarenju osmanskog cilja – lakšem zaposjedanju teritorija.

Arheološki nalazi na lokalitetu Čepin – Tursko groblje jedan su od primjera kojim su se metodama služili turski pljačkaši. Naime, na samom arheološkom nalazištu pronađeno je 147 kostura lokalnih kmetova ubijenih u turskom prodoru 1441. godine.²⁰⁴ Jedan od zaključaka koje iznose autori članka jest da akindžije nisu bile u potrazi za robovima.²⁰⁵ Štoviše, posebno su ubijali mladu populaciju i vršili nasilje nad ženama što se iščitava u većem broju ozljeda na

²⁰³ *Vojna enciklopedija*, 8. svezak, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1958., str. 693.

²⁰⁴ Skupina autora, „The Harsh Life on the 15th Century Croatia-Ottoman Empire Military Border: Analyzing and Identifying the Reasons for the Massacre in Čepin“, u: *American Journal for Physical Anthropology*, 141:358-372, 2010., str. 358-359.

²⁰⁵ Isto, str. 368.

ženskim kosturima. Dok su muškarci ubijeni prilično brzo, nad ženama se vršilo nasilje, uključujući mučenje, upotrebu više vrsta oružja, pa čak i uklanjanje fetusa.²⁰⁶

Otkrića iz Čepina prikazuju i drugu dimenziju akindžijskih provala koje nisu uvijek bile usmjerene na hvatanje zarobljenika. Akindžije su imale ulogu poput terorista, napadajući stanovništvo i smišljeno provodeći politiku depopulacije i zastrašivanja.

5.3. Hibridni izdanci hrvatsko-turskih ratova – uskoci, hajduci i haramije

Pod pojmom „hibridnih izdanaka“ hrvatsko-turskih ratova prvenstveno podrazumijevam one skupine i vojne jedinice koje su nastale usred potrebe i uvjetovane prvenstveno lokalnim okolnostima, ali pojedine sličnosti mogu se pronaći i u drugim dijelovima Europe. Primjerice, hajduci su karakteristični za čitav Balkan, zapadnoeuropski pandan husarima bili bi *kirasiri* (lako oklopljeni konjanici naoružani i vatrenim oružjem, prvi put uvedeni u Nizozemskoj),²⁰⁷ uskoci dijele neke osobine s gusarima i slično. Sve veća složenost ratovanja zahtijevala je svojevrsnu specijalizaciju vojnih jedinica, tj. stvaranje vojnih jedinica za posebne namjene.

Počevši s uskocima možemo im pripisati da su možda najoriginalniji izdanak hrvatsko-osmanskih ratova. Uskoci su djelovali u malim, ali dobro koordiniranim napadima. Njihovi maleni brodovi koristili su se prednostima terena i iznenađenja. Primjerice, u veljači 1598. 670-700 uskoka i 70 njemačkih plaćenika na 17-18 brodova opljačkalo je šibensko zaleđe.²⁰⁸

Međutim, uskoci nisu nastali kao smišljen projekt specijaliziranosti, nego su samostalno evoluirali od branitelja kliške tvrđave do drskih i odvažnih pljačkaša koji su ratovali na nekoliko strana, a ratni plijen također se ne može zanemariti kao „motivirajući čimbenik“ njihove borbe. No, element koji uskoke znatnije izdvaja od ovih skupina snažnija je kontrola Bečkog dvora.

Hajduci kao prisutan čimbenik u svim krajevima koji su nekoć bili dio Osmanskog carstva od svog nastanka ovijeni su nekom aureolom romantičnosti kao borci za nacionalno oslobođenje. Međutim, borci za nacionalno oslobođenje teško da mogu postojati u vrijeme kada koncept nacije ne postoji ili je tek u začetcima.

Hajduci su prije svega bili gerilske družine, očvrsnule u borbama protiv Turaka. Međutim, John Ellis cinično primjećuje da je hajduk bio *najlojalniji prema vlastitoj četi, i da*

²⁰⁶ Isto, str. 366.

²⁰⁷ *Vojna enciklopedija*, 4. svezak, str. 465.

²⁰⁸ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 49.

nije bilo stranaca koje je trebalo napadati, oni bi se nesumnjivo okomili na svoje sunarodnjake.²⁰⁹

No hajducima se ipak ne može osporiti da su imali i određenu vojnu vrijednost pa su tako 1603. godine tijekom Trautmansdorfovog prodora do Požege hajduci Mate Lapsanovića spalili Požegu i ubili pašu.²¹⁰

Najmanje poznati, ali ne i najmanje važni svakako su vojnici-haramije. Haramije su bili lako opremljeni pješaci stvoreni upravo s ciljem da pariraju turskim pljačkaškim prodorima i love turske pljačkaše.²¹¹ Sami haramije veoma su nalikovali mađarskim i poljskim pješacima iz tog vremena. Broj im je varirao od 400 do 600 ljudi, a bili su plaćani iz blagajne Sabora, premda je često bila potrebna pomoć Bečkog dvora. Sama etimologija riječi *haramija* turskog je podrijetla i označava razbojnika ili bandita.²¹²

Zloglasni martolozi bili su turski pandan haramijama, ali ujedno i uzrok nastanka samih haramija. Naime, martolozi su često bili kršćani, uglavnom Vlasi te su još jedan primjer kako je Osmansko Carstvo za svoje ciljeve uspješno mobiliziralo i nemuslimansko stanovništvo primamljujući ih ratnim plijenom. Aktivnosti martoloza zadobile su znatnu pozornost u literaturi, a njihov potencijal da konstantno uznemiravaju neprijatelja vodio je tomu da su ih počeli poticati na prebjegavanje. Počevši od 1595. godine vlaške martoloze na svoju su stranu počeli pridobivati Habsburgovci, naseljavati ih i iskorištavati njihove pljačkaške ambicije u svrhu ostvarenja svojih vojnih ciljeva.²¹³

²⁰⁹ John Ellis, *Gerila kroz stoljeća*, Alfa, Zagreb, 1979., str. 61.

²¹⁰ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 178.

²¹¹ Ivo Goldstein, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“, str. 26.

²¹² Tomislav Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 1. svezak, Znanje, Zagreb, 2006., str. 108.

²¹³ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, str. 168.

6. Mikropovijesna dimenzija hrvatsko-turskih ratova

Pojam „mikropovijesti“ jednostavnim riječima obuhvaća najsitnije detalje nekog povijesnog razdoblja; elemente ljudske svakodnevnice i rutine. Stoga, ovaj dio rada bit će posvećen konkretnim predmetima i pojavama koje su činile pojedinog ratnika. Prvenstveno iz razloga jer ovaj element hrvatsko-turskih ratova pruža jedan od najzanimljivijih mozaika europske ratne povijesti – rijetku spregu zapadnoeuropskih renesansnih elemenata i orijentalnih novotarija koje su donijeli osmanski Turci.

6.1. Ratna oprema i naoružanje

Od samog početka turskih provala oprema i naoružanje hrvatskih vojnika u službi Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva i kasnije Habsburške Monarhije nisu se mnogo razlikovali od standardnog naoružanja korištenog u Europi, premda se s vremenom izmijenio izgled vojnika na granici koji su poprimili neke orijentalne (osmanske) elemente, ponajviše u opremi i naoružanju koje su koristili.

Nekoliko je vrsta izvora koji mogu poslužiti kako bi se saznalo čime su se služili vojnici u ratovima protiv Turaka: arheološki ostaci, nadgrobni spomenici, zapisi suvremenika i suvremeni umjetnički prikazi. Naravno, pritom se u obzir uzimaju sve kritičke metode koje prate analizu slika ili pisanih izvora.

Osnovni rod vojske koji je u vrijeme renesanse doživio svoj preporod bila je pješadija. Pješadija je i u ratovima protiv Turaka bila veoma zastupljena pa su tako sve važnije jedinice – njemački *landsknechti*, španjolski plaćenici, haramije – bili pješaci. Premda je i dalje bilo veoma zastupljeno hladno oružje, vatreno oružje bilo je također važno što pokazuju i arheološki nalazi pušaka. Hrvatska i ugarska vojska bila je opremana vatrenim oružjem od vremena Matije Korvina.²¹⁴

Govoreći o vatrenom oružju ključno je istaknuti da se u literaturi većinom spominju oružja pod nazivom „puška“. Međutim, „puška“ podrazumijeva prilično širok raspon osobnog naoružanja. Stoga, budući da se radi o kasnom 15. i ranom 16. stoljeću, vatreno oružje kojim su se koristili hrvatski ratnici mogla je biti samo arkebuza – vatreno oružje jednostavne konstrukcije s kundakom i metalnom cijevi koje se aktiviralo zapaljenim fitiljem.²¹⁵

Druga vrsta oružja koje je bilo zastupljeno kod pješaka bila su hladna oružja nasadna na motku – koplja ili helebrade, koje su pješacima davale sigurnost pred nekada razornim

²¹⁴ T. Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 1. svezak, str. 96.

²¹⁵ *Vojna enciklopedija*, 1. svezak, Vojnoizdavački institut, Beograd, 1958., str. 213.

napadima konjice. Posebice je očuvan znatan broj helebaradi, od kojih su neki primjerci iz 16. ili 17. stoljeća očuvani i u Muzeju Slavonije u Osijeku.²¹⁶

U vrijeme Matije Korvina i dalje je zastupljena teško oklopljena plemićka konjica, sa svim obilježjima koja ima u Europi. Prilično je bio zastupljen gotički stil punog oklopa od ploča i kacige tipa *celade* (poznata i kao *sallet*, podrijetlom iz Italije) koje su bogatiji plemići naručivali od njemačkih majstora, a u primorskim krajevima iz Italije. Standardno naoružanje sastojalo se od koplja, dugog mača, bodeža za probijanje oklopa te sjekire, buzdovana ili nečeg sličnog. Značajnu promjenu u odnosu na europske vojske označava uvođenje lakše husarske konjice.²¹⁷

Ovakve promjene sve su bile brojnije što se ratovanje više otezalo. Uzroka je više – veća pokretljivost lake konjice, lakša dostupnost oklopa i siromašenje domaćeg plemstva kojemu puna oklopna oprema postaje sve teže dostupna. Već na prijelazu iz 15. i 16. stoljeće zastupljeni su laki oklopi brigantinskog ili pancirnog tipa, oklopna zaštita navedrica i sve šira upotreba sablje umjesto mača.²¹⁸

Husari su dobrim dijelom nastali pod utjecajem lake osmanske konjice, premda su bili nešto teže opremljeni istodobno usvajajući neke orijentalne elemente, primjerice kacigu tipa *šišak* (istog je tipa kaciga Nikole Šubića Zrinskog koja se čuva u bečkom Umjetničko-povijesnom muzeju²¹⁹), mačeve *paloš* za probijanje oklopa (U oružarnici u Grazu sačuvano je desetak primjeraka ovih mačeva koje se nazivalo *Crabatische Wehr*, *breite krawatische Wehr* i *crabatische Stöcher*), koplje i sjekiru ili buzdovan.²²⁰

Jedna od osobina hrvatskih i drugih ratnika koji su se borili protiv Turaka jest djelomično usvajanje turske odjeće i oružja, kao i nepotpuna standardizacija korištene opreme i naoružanja. Ovomu može biti više razloga. Prvo, zbog stalnih problema s financiranjem i nabavljanjem vojne opreme i oružja, vojnici su bili prisiljeni snalaziti se i koristiti odbačeno ili zaplijenjeno neprijateljsko oružje. Drugo, zbog neredovitog plaćanja vojnici su se pouzdavali u skupljanje ratnog plijena (i pljačku) te je nošenje neprijateljskog oružja mogao ujedno biti i znak nečijih osobnih dostignuća ili hrabrosti.

Primjerice, senjski uskoci od naoružanja su koristili puške, sjekire, sablje, koplja, bodeže, buzdovane i druge vrste oružja. Također nisu imali neku jedinstvenu odoru, nego su

²¹⁶ Grgur Marko Ivanković, *Oružje i vojna oprema*, Muzej Slavonije Osijek, 2005., str. 11.

²¹⁷ T. Aralica, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 1. svezak, str. 90-92.

²¹⁸ Isto, str. 94.

²¹⁹ Isto, str. 109.

²²⁰ Isto, str. 106.

nosili dinarsku narodnu nošnju.²²¹ Budući da su uskoci „uskakali“ na neprijateljski teritorij ponajviše s ciljem pljačkanja, vjerojatno su svoj arsenal i nošnju popunjavali na odgovarajući način zaplijenjenim oružjem i opremom.

Mnoštvo je raznovrsnih očuvanih muzejskih primjeraka koji se čuvaju diljem Europe, a izravan su svjedok o opremi i izgledu vojnika koji su se borili protiv Turaka. Primjerice, najveća svjetska zbirka oružja nalazi se u Grazu, u Štajerskoj oružarnici. Pojedini vrijedni primjerci nalaze se i u bečkom Umjetničko-povijesnom muzeju. U Hrvatskoj je najzanimljivija zbirka vjerojatno u dvorcu Trakošćan gdje se pored raznovrsnih primjeraka oružja i vojne opreme čuva i kompletan renesansni oklop.

Još jedna zanimljiva osobina koja se tiče dokumentiranja opreme i naoružanja jest mogućnost da se njihova autentičnost utvrdi iz suvremenih izvora koristeći sliku kao primarni izvor. Pritom posebno vrijedi naglasiti portrete, uzimajući u obzir sve oblike umjetničkih izričaja koji odstupaju od realnosti.

Također, uzimajući za primjer nekoliko portreta (Prilog 11) koji su vremenski prilično bliski, ističe se sličnost u odijevanju vojnih zapovjednika koja ih izdvaja od njihovih zapadnoeuropskih pandana, prvenstveno zbog više orijentalnih elemenata (primjer, upotreba kalpaka kao pokrivala za glavu zastupljena je u današnjoj Rumunjskoj, Bugarskoj, Hrvatskoj, Srbiji, Mađarskoj i Poljskoj) svrstavajući vojnike na granici s Osmanskim Carstvom u jedinstven krug vojnih zapovjednika koji se nisu izdvajali samo svojim načinom ratovanja, nego i vanjskim izgledom.

6.2. Utvrde i zamkovi

U prvim godinama turskih provala obrambeni sustav zasnivao se na utverdama i pokretnoj vojsci, ali sve utvrde bile su iz srednjovjekovnog razdoblja – ključna je bila visina, a ne širina. Ovo se izmijenilo pojavom vatrenog oružja pa je masivnost i zaobljenost zidova dobila na značenju.²²²

Čak je i razdoblje Matije Korvina obilježeno pouzdanjem u starije utvrde, ponajviše one zaštićene prirodnim položajem, poput Jajca. Najvažnije reforme Matije Korvina bile su administrativno-vojnog karaktera te je vojska imala stabilnu pozadinu, financijsku bazu, a utvrđeni sustavi bili su objedinjeni u primarno vojne banovine (primjerice, Srebreničku i Jajačku).

²²¹ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 45.

²²² *Ilustrirana enciklopedija – Povijest svijeta*, Extrade, Rijeka, 2001., str. 434.

Nakon Matije Korvina mnoštvo utvrda izgubljeno je u prilično kratkom razdoblju, pogotovo u vrijeme Sulejmanove ere kada su snažni položaji predani bez mnogo borbe. Neka druga utvrđenja koja su već pokazivala bitne renesansne karakteristike, poput Korogyvara (Prilozi 7 i 8) izgubljena su kad im je presječena svaka veza sa zaleđem i kada se posada više nije mogla prehraniti.

Još je jedan razlog zbog kojeg izostaje modernizacija obrambenog sustava – manjak sredstava. Naime, već je istaknuto kako se slabljenje centralne vlasti pogubno odrazilo na stanje državnih financija, a posredno i na stanje vojske i utvrda. Tek je stabilizacijom habsburške vlasti došlo do jačeg utvrđenja stražarnica i većih utvrda, a najjače utvrde bile su upravo u Hrvatskoj i Slavonskoj krajini, tj. području koje je bilo izravno pod upravom Habsburgovaca.

Obrambeno graditeljstvo posebno se razvijalo zbog turskih provala, prvenstveno pod paskom talijanskih majstora koji su gradili po Dalmaciji, ali i u unutrašnjosti. Primjerice, Karlovac je izgrađen prema modelu N. Angelinija, a odlikuje se izrazitim renesansnim osobinama – zvjezdolikim tlocrtom i pravokutnom mrežom ulica.²²³

Druge utvrde također odaju bitne renesansne osobine, premda su to prvenstveno kašteli u čiju se gradnju ulagalo manje sredstava i njihova je namjena bila drugačija. Pietro da Milano i Domenico da Brescia te inženjer Domenico dell' Allio grade sisački kaštel, odnosno varaždinski burg.²²⁴

Ovako hrvatski obrambeni sustav postaje sve više renesansni, ne samo primjenom građevinskih tehnika, nego i izravnim angažmanom majstora s renesansnog izvorišta – Italije.

6.3. Mornarica i riječne flotile

Jadranska obala Hrvatske, ponajviše njezini dalmatinski gradovi Split, Zadar, Hvar, Šibenik, Trogir i Dubrovnik, područje su koje je bilo u najneposrednijem dodiru s renesansnim dostignućima svijeta, prvenstveno Italije. Uzimajući u obzir mletačke aspiracije da Jadran pretvore o svoje „jezero“ te rastući sukob Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, neizbježno je bilo da se i Jadransko more pretvori u poprište ratnog sukoba.

Budući da je mornarica bila skup i često nedostižan luksuz, na hrvatskom Jadranu ključnu ulogu imali su maleni, jeftini i lako upravljivi plovni objekti. Na Jadranu je bilo i sukoba velikih brodova i flota, no ovo su elementi donešeni sa strane, od strane većih država – Španjolske, Osmanskog Carstva i Mletačke Republike.

²²³ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 88.

²²⁴ Isto, str. 88.

Uskoci opet pružaju dobar primjer. Naime, oni su se koristili ponajviše malenim brodicama koje su mogli izgraditi i relativno skromni kapaciteti Senja i Rijeke. Veličina uskočkih čamaca također je odraz njihove taktičke namjene – služili su brzim upadima, mogli su se prenositi na kopnu ili potopiti u slučaju nužde.²²⁵ Vrijedi istaknuti da su takve malene brodice također imale prednost pokretljivosti i okretnosti u skrovitim uvalama i plitkim vodama hrvatskog priobalja.

Malena veličina uskočkih brodova ujedno im je omogućavala da odvojeno napadaju veće brodove (primjer: napad na „Zuan Contarini“, ponos mletačke flote²²⁶), a mogli su djelovati i po nepovoljnom vremenu (napad na luku Krka usred bure²²⁷). Malene brodice mogle su lako čuvati prilaz lukama (zahvaljujući ovoj osobini uspjeli su odbiti iznenadni napad na stonsku luku Brace²²⁸), brzo se kretati i nestati.

Jadransko more vidjelo je i sukobe velikih brodova, a ponekad čak i flota. Osmanski prodori u Jadran vremenski se poklapaju s prodiranjem u Ugarsku i služili su istoj svrsi. Ključan je bio i savez Osmanlija s Francuzima koji su bili u dugotrajnom sukobu s Habsburgovcima te su izvođeni napadi na talijansku i španjolsku obalu.²²⁹

Zbog mletačkih i habsburških posjeda na Jadranu nisu izostali sukobi s Turcima ni na Jadranskoj obali, a sukladno tome nije izostala ni primjena modernih renesansnih načina ratovanja.

Uz pomorske vojne operacije na Jadranu veže se ime Hajrudina Barbarosse, najistaknutijeg i najsposobnijeg osmanskog admirala. Sam Barbarossa 1533. godine postao je vrhovni zapovjednik osmanske flote (kapudan-paša), a 1536. godine zbog saveza s Francuzima počelo je osmansko pljačkanje habsburških posjeda na srednjem i zapadnom Sredozemlju.²³⁰ Francuska pomoć nije izostala ni u Ugarskoj gdje su Francuzi pružili simboličnu pomoć u obliku malene artiljerijske jedinice.²³¹

U ovom kontekstu moraju se promatrati i pomorski sukobi na Jadranu. Primjerice, u bitci kod Santa Maure 1537. godine poražena je flota Svete lige u kojoj je bilo i 11 galija dalmatinskih gradova.²³²

²²⁵ Isto, str. 46.

²²⁶ Isto, str. 48.

²²⁷ Isto, str. 49.

²²⁸ Isto, str. 50.

²²⁹ Skupina autora, *Povijest svijeta*, 9. svezak, str. 470.

²³⁰ Isto, str. 469.

²³¹ Halil Inalçik, *Osmansko carstvo*, Srednja Europa, Zagreb, 2002., str. 43.

²³² Grga Novak, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, 2. svezak, Marjan tisak, Split, 2004., str. 16.

Španjolsko osvajanje Herceg Novog 1537. godine posebno je zanimljiv događaj, ne samo zbog osmanske odmazde, nego i zbog izuzetno učinkovite primjene renesansne taktike od strane Španjolaca (primijenjena je tada dominantna formacija, tzv. *tercio*). Naime, sama opsada Herceg Novog izazvala je veliku pozornost španjolskih i talijanskih povjesničara, modernijih i starijih (Benedetto Croce, Prudencio de Sandoval, Leon Arsenal, Fernando Prado). S druge strane, u hrvatskih povjesničara opsadi Herceg Novog pridano je veoma malo pozornosti pa ju ne spominje ni inače opsežan Klaić. Jedini spomen opsade Herceg Novog donosi Grga Novak ističući hrabar otpor Španjolaca – cjelokupna posada od 4.000 ljudi poginula je ili bila zarobljena.²³³ No ne podudaraju se podaci poginulih Turaka – dok Novak ističe 3.000 mrtvih Turaka, španjolski autori Arsenal i Prado govore o 20.000 žrtava na turskoj strani.²³⁴

Nisu izostali i međusobni sukobi kršćanskih država, ponajviše Habsburgovaca i Venecije. Primjerice, zbog slabosti habsburške strane na moru pomogla je španjolska flota od 24 galeona i 26 galijskih brodova koja je 1617. godine kraj Dubrovnika vodila neodlučnu bitku s Mlečanima.²³⁵

Riječna mornarica nije privukla toliku pozornost jer rijeke su uski prostori na kojima uglavnom izostaju veliki sukobi, ali tijekom ratova s Turcima i riječne flotile imale su nemalu ulogu u obrani. Primjerice, proboj opsade Beograda 1456. godine uvelike je ovisio o uspjehu riječne mornarice, a za proboj turske blokade Ivan Hunjadi je *sakupio u Slankamenu do 200 lađa i šajka*²³⁶, a ključnu ulogu odigrali su beogradski srpski strijelci koji *bijahu sjeli na svojih četrdeset šajka te iza leđa udarili na tursku mornaricu*.²³⁷ Riječnim brodovima koristio se i Matija Korvin prilikom osvajanja Šapca: *On dade svoje velike brodove, nakrcane topovima i momčadi, odvući u jarak naokolo utvrde, pa stade na nju iz neposredne blizine udarati*.²³⁸

Riječna mornarica imala je nemalu ulogu i u usporavanju drugih turskih prodora. Pavao Tomori je ostavivši zaštitnicu u Petrovaradinu, prešao *na drugu obalu Dunava, gdje je, koliko je samo mogao, usporavao brzinu neprijatelja na kopnu i vodi, pošto je imao i na Dunavu velike riječne čete koje zovemo liburnisti, a na našem jeziku nazadisti, no ipak daleko slabije od neprijateljskih*.²³⁹

²³³ Isto, str. 19.

²³⁴ Skupina autora, *Rincones de historia española*, EDAF, Madrid, 2008., str. 33.

²³⁵ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 51.

²³⁶ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 3. svezak, str. 336.

²³⁷ Isto, str. 336.

²³⁸ Isto, str. 121.

²³⁹ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, str. 34.

Riječna mornarica nastavila je igrati ulogu i tijekom utvrđivanja Vojne granice, a obranu sisačke utvrde podržavale su šajke (riječne brodice) s posadama do 100 vojnika.²⁴⁰

²⁴⁰ Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, str. 33.

Zaključak

Pojam „renesansa“ podrazumijeva razdoblje europske povijesti tijekom kojega je došlo do naglog uzleta znanosti, stanovništva, teritorijalne ekspanzije i razvoja ratnog umijeća. Uz renesansu se nerijetko vezuje i pojam „proturenesanse“ ili „antirenesanse“. Uzimajući u obzir širi europski kontekst renesansnih karakteristika vojnog umijeća, kroz tu su prizmu promatrani ratovi Hrvata protiv osmanskih Turaka. Premda se razdoblje ratova s Turcima proteže na više od četiri stoljeća te su u njemu sudjelovale brojne europske države, sami ratovi rijetko su promatrani u kontekstu određene vojnopovijesne epohe. Sama „renesansnost“ u ratovima Hrvata i Turaka bila je zastupljena u dva navrata. Prvo razdoblje razvijene renesansnosti u ratovanju bilo je vrijeme kralja Matije Korvina, a ujedno je ovo i vrijeme najveće stabilnosti obrane. Uslijedilo je međurazdoblje koje obilježava djelomičan novi uzlet srednjovjekovnih načela, sustava vlasti i vojevanja, ali ovaj period prekinut je u Mohačkoj bitci koja označava ključnu prekretnicu u ratovima protiv Turaka. Drugi period renesansnosti nastupa pod utjecajem Habsburgovaca kada su sve zastupljenija ne samo vojna znanja primjenjiva na zapadu, nego se izravno uključuju zapadnjačke vojske – španjolski plaćenici, njemački *landsknechti* i slično – dajući hrvatsko-osmanskim ratovima jasne renesansne okvire u primjeni ratne taktike, opremljenosti vojske, načinu izgradnje fortifikacija i sustavu financiranja vojske. Ratovi s osmanskim Turcima ostavili su trajan utjecaj na države jugoistočne i dijela središnje Europe i duboko se ukorijenili u kolektivnu memoriju naroda. Promjene koje su izazvali ovi ratovi odrazile su se i na vojsku, a hrvatski vojnici kao snaga koja je dugo vremena bila u neposrednom dodiru s Turcima poprimili su mješovit zapadnjačko-orijentalni izgled. Utjecaj ratova s osmanskim Turcima osjetio se i dalje u Europi gdje su promjene došle posredstvom Hrvata, Mađara ili stranaca koji su ratovali protiv Turaka. Premda je otklanjanje osmanske prijetnje bilo rezultat više čimbenika, prvenstveno unutarnjeg propadanja Osmanskog Carstva i kronološki se ne poklapa s razdobljem renesanse, nikako se ne smije podcijeniti značaj renesansnog vojnog umijeća – izgradnje utvrda, discipline i organiziranosti na bojištu, primjene novih tehnologija i taktika i drugo. Ratovi u 17. stoljeću i dalje su zadržali neke bitne odrednice renesansnih vojski, a njihova učinkovitost na bojištu jedan od faktora koji su zaustavili osmanski uspon u ključnom trenutku i pripremila teren za konačno neutraliziranje osmanske prijetnje.

Prilozi:

Prilog 1: Karta Jajačke i Srebreničke banovine.

Prilog 2: Jajačka tvrđava – primjer kombinacije srednjovjekovne i renesansne vojne arhitekture.

Prilog 3: Rekonstruirani prikaz Krste Frankopana u punom talijanskom oklopu.

Prilog 4: Kaciga Nikole Šubića Zrinskog tipa „šišak“, tipičan primjer osmanskog utjecaja na europske vojske; vlasništvo Umjetničko-povijesnog muzeja u Beču.

Prilog 5: Nekadašnja naplavna ravnica na tromedi između sela Gorjana, Punitovaca i Širokog Polja – poprište poraza vojske Ivana Katzianera.

Prilog 6: Selo Gorjani sa svojim dominantnim položajem na uzvisini– nekadašnje bojište nalazi se lijevo od okvira fotografije

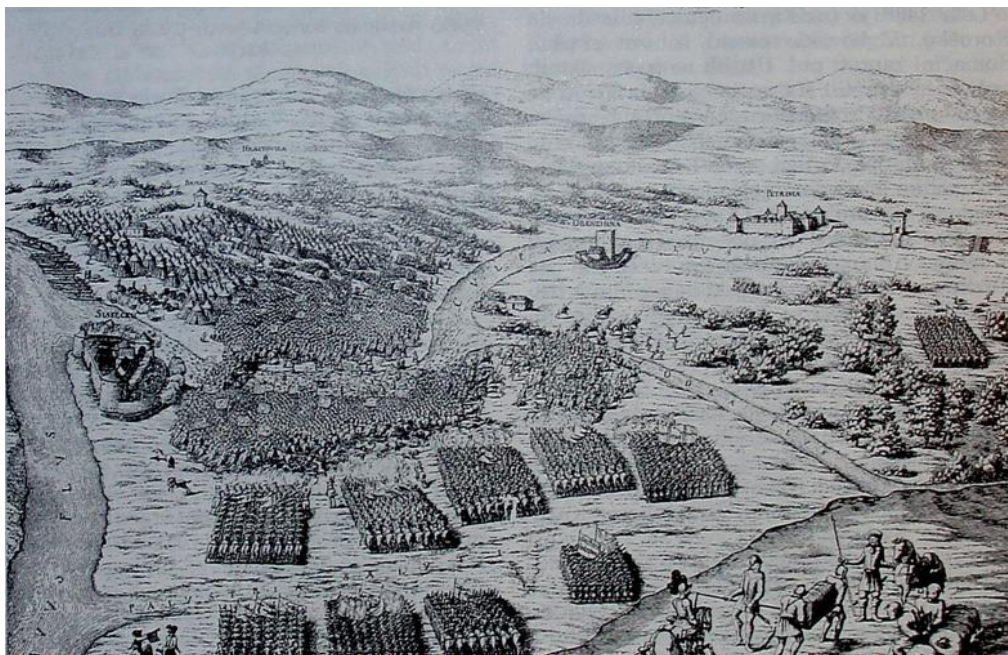
Prilog 7: Ostaci utvrde Korogyvar (Korođ) – primjer renesansne vojne arhitekture u istočnoj Slavoniji.

Prilog 8: Masivni i zaobljeni zidovi Korogyvara – ključno obilježje renesansne vojne arhitekture.

Prilog 9: Sisački kaštel – ogledan primjer renesansne utvrde kakve su se gradile na osmansko-habsburškoj granici.

Prilog 10: Upotreba slike kao povijesnog izvora – bakrorez bitke kod Siska svjedoči o ratnoj taktici kojom su kršćanske vojske pobjeđivale Turke.

Prilog 11: Usporedni prikaz trojice vojnih zapovjednika iz triju različitih država (Pal Kinizsi – lijevo, Mihai Hrabri – sredina, Nikola Zrinski – desno) koji su se borili protiv Turaka. Premda vremenski razmaknuti gotovo jedno stoljeće, njihova odjeća odaje izuzetan orijentalni utjecaj – dugi ogrtači, krznena odjeća, kalpaci, ukrasno perje, upotreba sablji umjesto mačeva i drugo.

Popis literature:

1. Aralica, Tomislav; *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, 1. svezak, Znanje, Zagreb, 2006.
2. Brodarić, Stjepan; *Mohačka bitka 1526.*, Kulturno-informativni centar „Privlačica“, Vinkovci, 1990.
3. Burckhardt, Jacob; *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997.
4. Ellis, John; *Gerila kroz stoljeća*, Alfa, Zagreb, 1979.
5. Engels, Friedrich; *Izabrana vojna dela*, 1. svezak, Vojna biblioteka, Beograd, 1953.
6. Goldstein, Ivo; „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti“ u: Zbornik radova: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1997.
7. Grant, James; *Renaissance warfare*, predgovor Boba Carruthersa, Pen & Sword, Barnsley, 2012.
8. Howard, Michael; *Rat u europskoj povijesti*, Srednja Europa, Zagreb, 2002.
9. *Ilustrirana enciklopedija – Povijest svijeta*, Extrade, Rijeka, 2001.
10. Inalçik, Halil; *Osmansko carstvo*, Srednja Europa, Zagreb, 2002.
11. Ivanković, Grgur Marko; *Oružje i vojna oprema*, Muzej Slavonije Osijek, 2005.
12. Kekez, Hrvoje; „Križarska opsada i poraz kod Nikopola“, u: *Vojna povijest*, broj 11, Večernji list, veljača 2012.
13. Klaić, Vjekoslav; *Povijest Hrvata*, 3, 4. i 5. svezak, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1974.
14. Matuz, Josef, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
15. Mažuran, Ive; *Hrvati i Osmansko carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998.
16. Miquel, Pierre; *Velika otkrića*, Založba Mladinska knjiga, Zagreb, 1990.
17. Novak, Grga; *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, 2. svezak, Marjan tisak, Split, 2004.
18. Pavičić, Slavko; *Hrvatska vojna i ratna povijest*, Knjigotisak, Split, 2009.
19. Skupina autora, *Povijest svijeta*, 7, 8, 9, 10 i 21. svezak, Jutarnji list, Zagreb, 2008.
20. Skupina autora, *Povijest Hrvata*, 2. svezak, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
21. Skupina autora, *The Worldwide History of Warfare*, uredio Tim Newark, Thames & Hudson, London, 2009.
22. Skupina autora, *Velike bitke*, Znanje, Zagreb, 2014.
23. Skupina autora, *Rincones de historia española*, EDAF, Madrid, 2008.đ
24. Skupina autora, „The Harsh Life on then15th Century Croatia-Ottoman Empire Military Border: Analyzing and Identifying the Reasons for the Massacre in Čepin“, u: *American Journal for Physical Anthropology*, 141:358-372, 2010.
25. Staguhn, Gerhard; *Knjiga o ratu*, Mozaik knjiga, Ljubljana, 2007.

26. *Vojna enciklopedija*, 1. i 5. svezak, Vojnoizdavački institut, Beograd, 1958.
27. Dokumentarni film: *Siege of Vienna 1529*, Produkcija: Military History

Popis priloga:

1. Karta Jajačke i Srebreničke banovine
Ive Mažuran; *Hrvati i Osmansko carstvo*, Golden Marketing, Zagreb, 1998., str. 38.
2. Jajačka tvrđava – primjer kombinacije srednjovjekovne i renesansne vojne arhitekture.

<http://www.agencija-jajce.ba/> - preuzeto 11. lipnja 2016.

3. Rekonstruirani prikaz Krste Frankopana u punom talijanskom oklopu.

Ive Mažuran; Hrvati i Osmansko carstvo, Golden Marketing, Zagreb, 1998., str. 71., autorstvo Velimira Vukšića

4. Kacića Nikole Šubića Zrinskog tipa „šišak“, tipičan primjer osmanskog utjecaja na europske vojske; vlasništvo Umjetničko-povijesnog muzeja u Beču.

<https://commons.wikimedia.org> – preuzeto 10. lipnja 2016.

5. Nekadašnja naplavna ravnica na tromeđi između sela Gorjana, Punitovaca i Širokog Polja – poprište poraza vojske Ivana Katzianera.

Autorstvo Gorana Živkovića.

6. Selo Gorjani sa svojim dominantnim položajem – bojište se nalazi lijevo od okvira fotografije.

Autorstvo Gorana Živkovića.

7. Ostaci utvrde Korogyvar (Korođ) – primjer renesansne vojne arhitekture u istočnoj Slavoniji.

Autorstvo Gorana Živkovića.

8. Masivni i zaobljeni zidovi Korogyvara – ključno obilježje renesansne vojne arhitekture.

Autorstvo Gorana Živkovića.

9. Sisački kaštel – ogledan primjer renesansne utvrde kakve su se gradile na osmansko-habsburškoj granici.

<http://muzej-sisak.hr/> - preuzeto 10. lipnja 2016.

10. Upotreba slike kao povijesnog izvora – bakrorez bitke kod Siska svjedoči o ratnoj taktici kojom su kršćanske vojske pobjeđivale Turke.

<http://vojnepovijest.vecernji.hr/> - preuzeto 11. lipnja 2016.

11. Usporedni prikaz trojice vojnih zapovjednika iz triju različitih država (Pal Kinizsi – lijevo, Mihai Hrabri – sredina, Nikola Zrinski – desno) koji su se borili protiv Turaka. Premda vremenski razmaknuti gotovo jedno stoljeće, njihova odjeća odaje izuzetan orijentalni utjecaj – dugi ogrtači, krznena odjeća, kalpaci, ukrasno perje, upotreba sablji umjesto mačeva i drugo.

<https://commons.wikimedia.org> – preuzeto 16. lipnja 2016.